

KATONACSÁSZÁROK ÉS HADURAK

A bizánci hódítások és a polgárháborúk kora

A bizánci történelemben a X. század közepén lezajlott események nem csak a birodalom, hanem közvetve-közvetlenül a tágabb térség történetére is hatással voltak. Az arabok ellen vívott harcok során a haderő átalakulása olyan politikai következményekkel járt, melyek a birodalom hagyományos belső rendjét is megváltoztatták. A katonai reformok nyomán Bizánc tradicionálisan védekező politikája a század második felében, főleg keleten, támadóvá vált. Nagyszabású hódító hadjáratok indultak az évszázadok óta állandó határt jelentő Taurus-hegységen túlra. A sikeres keleti hadvezérek közül lett császárok, II. Nikephoros (963–969) és I. Ioannes (969–976) uralma a birodalom addig példátlan militarizálásával járt. Ennek olyan nemkívánatos következménye is volt, hogy végül a legitim császár, II. Basileios (976–1025) két ízben is harcolni kényszerült a trónjára törő másik két keleti arisztokratával, Bardas Sklerossszal, majd Bardas Phokasszal. Mire a polgárháborúk befejeződtek, nem csak a haderő, hanem Bizánc társadalma is nagy mértékben átalakult.

A bizánciak még 948-ban lerombolták al-Hadath (Adata) erődjét, de 953-as szíriai betörésük után Aleppó emírje, Szaif ad-Daula (944–967) valószínűleg jobbnak látta, ha újjáépíti falait, mivel a vár jó helyen feküdt ahhoz, hogy Szíria és Kilikia felé is elzárja a támadók útját. Az építkezés 954. október 19-én kezdődött, de hamarosan megérkezett a bizánci főparancsnok (*domestikos ton scholon*), Bardas Phokas serege – állítólag ötven-ezer fő, köztük ruszok, bolgárok és örmények; október 30-án hajnalban csatába kezdtek. Az emír udvari költője, al-Mutanabbi is megdöbben a hatalmas bizánci had láttán: „Keletről jött s nyugatról ötoszlopos seregjük, / s zúgásuk felhatolt az Ikercsillag füléig; / és benne mindenféle nyelv s zagyva nemzet együtt, / s nem értettek görög szót, ha tolmács nem segített.”¹ Hosszas küzdelem kezdődött, de a nehezebb fegyverzetű bizánciak nem tudtak felülkerekedni: „Hogy rontottak pedig rád lovaikon, páncélba / burkolva talpig, mintha kezük, lábuk se volna. / Ha megcsillantak olykor: hogy ez kardjuk acélja, / ruhájuk vagy sisakjuk, ki sem látta tisztán ... Alláhra! A silányunk a tűzben mind elolvadt, / meg nem maradt, csupán az éles kard s bátor arszlán; / dárdával döfölködtek és karddal kaszaboltak, / meghátrált ott a harcos, csapásaik nem állva. / De te megálltál, ámbár biztos volt halála / a meg nem hátrálónak, s repült a nyíl, a dárda.”² Bár a muszlimok is súlyos veszteségeket szenvedtek, Szaif ad-Daula a délutáni ima (*asr*) táján 500 gulámja élén indított rohama megfutamította a domestikos seregét: „Majd sereged összevontad magad köré, vigyázván, / pedig védő pihéje, sok belső tolla elhullt. / Sok fejremért ütés-től késett még győzedelmed, / de a szívük kitartott, s te diadalt arattál. / A dárdát megvetted és messze elvetted, / s mintha kardod a lándzsát tréfára vette volna. / Kinek a di-

¹ Mutanabbi: Dicsőítő ének. (A hadathi diadalról.) In: Arab költők a pogánykortól napjainkig. (Arab eredetiből fordította, válogatta és a bevezető tanulmányt *Germanus Gyula* írta. A műfordítás *Jékely Zoltán*, *Molnár Imre*, *Varságh János* munkája.) Budapest, 1961. (A továbbiakban: Arab költők) 204–206. o. (Jékely Z. fordítása.)

² Arab költők 204–205. o.

adalmas hódítás célja, vágya, / annak a kulcsa pallos és hajlékony, finom kard. / Úgy szerteszórtad őket a vár dombján s a sánca, / mint ahogy a menyasszony fejére szórnak érmet.”³ A bizánciak háromezer embert veszítettek és sok foglyot, a főparancsnok maga is megsebesült a homlokán, és ha kísérői nem veszik körül, őt is elfogták volna: „...hisz minden pereputtya, népe prédára válék, / oly ellenállhatatlan támadad őt, vezérünk, / és megfutott az ellen, barátaiknak hála / hogy a halál kerülte, bár karjukra-fejükre / lelecsapott a szablya, és zuhogott a dárda ... Zsákmányt-veszítve pusztá éltük maradt a zsákmány.”⁴

A bizánciak tehát, bár tekintélyes méretű haderőt tudtak kiállítani, mégsem tudták legyűrni az emír csapatait, még a páncélos nehézlovasság bevetésével sem. Már Bölcs Leó (886–912) a következőképpen jellemezte az arabokat a X. század elején írott *Taktikájában*: „A csatában igen fortélyos katonák és helyt állnak... sem gyorsan intézett támadással meg nem rémítheti őket az ellen, sem színlelt halogatással szétoszlásra nem bírhatja... de ha észreveszik, hogy az ellenségnek harczeve lohad, feltüzelődnek és körömszakadásig harcolnak ... Ellenük folyton agyafúrtan kell a támadásokat intézni... Ha hadrendben állnak, nem bontják meg soraikat, míg nem győznek vagy meg nem futamodnak.”⁵ Vagyis a bizánciak az ellenfelet jól ismerték, velük szemben al-Hadath alatt kényelmes túlerőben voltak, mégsem tudtak sikert elérni – a probléma nyilván saját csapataikban volt keresendő. A következő évben Bardas Phokas ismét megpróbálkozott a város bevételével, rést is ütött a várfalon, de Szaif ad-Daula seregének közeledtére elmenekült. Az újabb kudarc után VII. Konstantin (945–959) leváltotta a főparancsnoki posztról és fiát, Nikephorost állította a helyére.⁶ Egy XI. századi forrás szerint a császár megkérdezte, hogy szerinte mi az oka a rómaiak kudarcainak, mire azt a választ kapta, hogy az uralkodó hanyagsága és apjának kapzsisága a fő ok, de megígérte, hogy ő változtatni fog a helyzeten, bár azonnali javulást nem garantált.⁷

Nikephoros Phokas lényegében hasonló problémával szembesült, mint Zrínyi Miklós Magyarországon a XVII. században: egy inkább irreguláris „végvidéki” harcmodorban jártas katonaságból kellett reguláris taktikát alkalmazó hivatásos haderőt faragnia. (A római történelemből Marius reformjait is felhozhatjuk példának, aki a zsoldos katonaságot vezette be.) Nikephoros Phokasnak persze egy egész birodalom bőséges erőforrásai

³ Arab költők 205. o.

⁴ Arab költők 205–206. o. A sebesüléséről szóló adat Skylitzesnél található meg, aki ugyan nem nevesíti a csata helyét, de alighanem erről szól – más bizánci krónikás nem is említi a vereséget –: Byzanz wieder ein Weltreich. Das Zeitalter der Makedonischen Dynastie. Teil I. Ende des Bilderstreites und Makedonischen Renaissance (Anfang 9. bis Mitte 10. Jahrhundert). Nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes. (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Hans Thurn.) Graz–Wien–Köln, 1983. (A továbbiakban: *Skylitzes* I.) 280. o. A csata leírásához további arab források: *Vasiliev, Alexandre: Byzance et les Arabes. Vol. II. (867–959.) Part 2.: Extraits des sources arabes.* Bruxelles, 1950. (A továbbiakban: *Vasiliev*). 96–97. o. (Yahya ibn Said), 125. o. (Ibn Zāfir)

⁵ A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezredéves emlékére. (Szerk. *Pauler Gyula és Szilágyi Sándor*.) Budapest, 1900. (Repr. 2000.) (A továbbiakban: *Pauler–Szilágyi*) 63., 70. o.

⁶ Zsiznyeopiszanyija vizantijjszkih carej. Prodolzsatyel Feofana. (Izd. podg. *Á. N. Lubarskij*.) Sankt-Peterburg, 1992. (A továbbiakban: *Theophanes folytatója*) 190. o.; *Skylitzes* I. 280. o.

⁷ Michaelis Pselli *Historia syntomos*. Editio princeps. (Recensuit, Anglice vertit et commentario instruxit *Willem J. Aerts*.) Berlin–New-York, 1990. (A továbbiakban: *Historia syntomos*) 97. o. II. Romanost (959–963) nevezi a császárnak, de nyilván apjáról van szó.

álltak rendelkezésére A taktikai rendszer kidolgozása, betanítása, a rendszeres kiképzés, fegyelem bevezetése volt a fő feladata. A Hamdanida emírség megtöréséhez nem volt elég a megszokott „csatározó” taktika, nyílt ütközetek megvívására kellett képesé tenni a bizánci sereget. Az ellenséges területre vezetett hadjáratokon fegyelmezett gyalogság és lovasság közreműködése nélkül sem ostromot, sem csatát nem vállalhattak. Gyalogság azonban egyelőre inkább csak könnyűgyalogság formájában volt elérhető, így hát ezt is úgyszólván menet közben kellett megteremteni. Korábban Ioannes Kurkuas hadjáratai alatt leginkább a thema-lovasság portyázó hadműveleteire építettek, Melitene megadását így kényszerítették ki. Azonban a 943–944. évi felső-mezopotámiai (al-Ğazīra) hadjáraton Edessa, Nisibis, Ra’s al-‘Ain körül, mélyen muszlim területen már szükség volt arra, hogy fegyelmezett gyalogos egységek oltalmazzák a csapatokat és a poggyászt menet közben vagy a harcban. Ilyesmire nem volt példa Herakleios (610–641) perzsa háborúja óta, de ekkor a gyalogsági négyszög alkalmazása – vagy inkább újra bevezetése – indokolt volt. Ennek előzménye volt persze a görög–római hadügyi irodalomban, de a bizánciak ismerhették ellenségeik példájából is, hiszen Bölcs Leó is így jellemezte az arab portyázókat: „Négyszögben és hosszúképpen állítják fel parataxisukat, hogy jobban biztosítva legyen s az ellenfél támadása hamarosan meg ne bonthassa.”⁸ Valószínűleg az említett harcok tanulságai alapján készült a gyalogsági négyszöget bemutató leírás, melyet aztán Nikephoros Phokas is átirat a saját értekezésébe, a *Praecepta militariába*, mely a bizánciak megújított hadrendjét és harci taktikáját tárgyalja.⁹ A X. század közepén vívott harcok a hadügyi irodalom felvirágzásához vezettek: a *De velitatione* (a portyázó harcokról) és a *Parangelmata poliorketika* (ostromtechnikáról) is ebben az időszakban íródott, de Bíborbanszületett Konstantin is gyűjtött anyagot, melyet a *De caerimoniisban* jegyzett le.¹⁰

Nikephoros Phokas újfajta hadseregének két új eleme volt: a nehézgyalogság és a páncélos lovasság. A fegyelmezett, szilárd állóképességű gyalogság szerepére mutattak rá a korábbi vereségek, amelyek elkerülhetőek lettek volna, ha a lovasság mögött ilyen bázis áll. De a menetek során is szükség volt biztosító gyalogságra, ahogy a hegyi átjárók biztosításánál, az ellenséges területen fekvő erődítések ostrománál és lerombolásánál is. A nehézgyalogság négyszögben állva támogatta a lovasságot a csatákban (vagyis

⁸ Pauler–Szilágyi 62. o.

⁹ McGeer, Eric: The Syntaxis Armatorum Quadrata: a Tenth-century Tactical Blueprint. *Revue des Études Byzantines*, 50 (1992). (A továbbiakban: McGeer) 219–229. o.; a Praecepta militaria és Nikephoros Uranos Taktikájában található másolata: *Uő*: Sowing the Dragon’s Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century. Washington, DC. 1995. (A továbbiakban: PM, illetve NUT) 3–59., 89–141. o. Az értekezés csak 969 után készült el, de a császár saját taktikáját fogalmazta meg. A négyszög-alakzat alkalmazásához a bizánciaknál és keresztieseknél lásd Bennett, Matthew: Egy kereszties harci alakzat, a „mozgó erőd” új megvilágításban. (*Veszprémy Márton* fordítása.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 121 (2008). 732–746. o.

¹⁰ A De velitatione. In: Dennis, George T.: Three Byzantine Military Treatises. Washington, DC. 1985. (A továbbiakban: Dennis) 144–239. o.; a Parangelmata poliorketika: Sullivan, Denis F.: Siegecraft. Two Tenth-Century Instructional Manuals by „Heron of Byzantium”. Washington, DC. 2000. 20–105. o.; az utóbbiak: Constantine Porphyrogenitus – Three Treatises on Imperial Military Expeditions. (Introduction, ed., tr. and Commentary by John F. Haldon.) Wien, 1990. A sor kiegészíthető még a X. század elején a bolgárokkal vívott háborúhoz köthető várvédelmi értekezéssel, lásd: Sullivan, Denis: A Byzantine Instructional Manual on Siege Defense: The De Obsidione toleranda. Introduction, English Translation and Annotations. In: Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations. Texts and translations dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides. (Ed. John W. Nesbitt.) Leiden–Boston, 2003. 139–263. o.

passzív szerepet játszottak), ha azok esetleg megfutamodtak, rést nyitottak nekik, majd mögöttük összezárva visszaverték az üldözőket. Az új típusú gyalogságot a „rómaiak és örmények”¹¹ közül toborozták, de a hagyományos könnyűgyalogságot is beillesztették az újfajta hadrendbe. Harc közben a gyalogsági négyoszög oldalain kimentve oldalba támadhatták az ellenséges lovasokat, amíg azok a lándzsafal előtt összetorlódtak, vagy belülről lötték őket nyilakkal, parittyákkal, vagy ha kellett, ők zárták le az alakzat oldalain a kibejárást biztosító nyílásokat. Az örmények szerepvállalása igen nagy volt a korabeli bizánci haderőben (az olyan tekintélyes örmény eredetű arisztokrata családok, mint a Kurkuas vagy a Skleros részvétele mellett), egy későbbi szír krónikás szerint gyalogosaik együtt vonultak a rómaiak háborúiban, és nagyban segítették őket.¹² A gyalogosok újfajta rendbe, ezredekbe (taxiarchiák vagy chiliarchiák) lettek szervezve, amelyek 400 nehézgyalogosból, 300 íjászból, 200 gerellyel vagy parittyával felszerelt könnyűgyalogosból és 100 újfajta nehézgyalogosból (*menavlatos*) álltak. (Az utóbbiak fő feladata az ellenséges nehézlovasság rohamának visszaverése volt nehéz lándzsáikkal.) Továbbá a gyalogság egésze is külön parancsnok (a *hoplitarches* vagy *archegetes*) vezetése alatt állt.¹³ Az előírás szerint 11 200 nehézgyalogos volt a seregben, vagyis a menavlatosokkal együtt hatezer lett beosztva az ezredekbe, a többiek alighanem tartalékokat alkottak. Kiválasztásuknál a megfelelő életkor, magasság és fizikai állapot volt a fő szempont.¹⁴

A másik újítás a nehézlovas „csapásmérő egység”, a kataphraktosok bevezetése volt – bár már al Hadath-nál is alkalmazták őket, de eredménytelenül. Meglehet, éppen Szaif ad-Daula sikeres hadath-i rohama mintájára döntött úgy Nikephoros Phokas, hogy az új taktikai rendszerben a legjobban az ellenséges vezér elleni rohamra használhatóak. Tehát elég nehéz felszereléssel kellett ellátni őket, hogy áttörjenek az ellenséges gyalogság hadrendjén, és így csikarják ki a döntést. Ló és lovas egyaránt páncélba volt burkolva, hogy az ellenséges íjászok tüzén áthaladva le tudják küzdeni a zárt rendben álló gyalogságot is. A trapéz alakzatba állított lovasok ügetésben közelítették meg az ellenséget, miközben az egység belsejében elhelyezkedő lovas íjászok puhították a kiszemelt célt. Majd mikor rendezett alakzatban elérték az ellenséget, annak lándzsafalán közelharcban, buzogányokkal és kardokkal kellett áttörni, hogy szétszakítsák hadrendjüket, majd a lovasság többi részével együtt verték szét az ellenséges hadat.¹⁵ A lovasság zömét persze

¹¹ PM 13. o.; NUT 89. o.

¹² The Chronography of Gregory Abū'l Faraj 1225–1286 the son of Aaron the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus. Vol I. (English tr. Ernest A. W. Budge.) London, 1932. (A továbbiakban: *Barhebraeus*) 169. o.

¹³ PM 17. o.; NUT 93. o.; *Oikonomides, Nicolas*: Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris, 1972. (A továbbiakban: *Oikonomides*) 264. o.

¹⁴ PM 13. o.; NUT 89. o.

¹⁵ PM 29., 35–39. o.; NUT 105., 113–117. o. Persze ez nyilván nem volt könnyű munka, de úgy tűnik, a nyilazással megpuhított gyalogságot le lehetett küzdeni buzogányokkal – érdekes, hogy a bizánciak ezt a fegyvert választották erre a célra. A középkorban a felkészült gyalogság hadrendjét amúgy igen nehéz volt lovassággal megingatni, lásd erről nyugati példákkal *Bachrach, Bernard*: Animals and Warfare in Early Medieval Europe. In: *Uő: Armies and Politics in the Early Medieval West*, XVII. Aldershot, 1993. 730–732. o. Érdekes párhuzamot kínál a lovasroham leírásához I. Henrik utasítása a magyar portyázók ellen Merseburgnál 933-ban: „Mikor közeledni kezdtek az első összecsapáshoz, senki se kísérelje meg társát megelőzni, még ha gyorsabb is a lova, hanem mindenfelől pajzsoktól fedve, ezekkel fogjátok fel az első nyíllövéseket; aztán pedig sebes vágásban, a legnagyobb lendülettel rohanjatok rájuk, hogy ne tudjanak másodsor is rátok nyilazni, mielőtt megéreznék a fegyvereitek által ütött sebeket.” *Peter Classen–Cremonai Liudprand*: A Nyugat és

továbbra is a rendes lovasok adták, hiszen nehézlovasok száma csekély volt a seregen belül: a *Praecepta militaria* két variációt ír le: vagy 504 fő, ebből is 150 lovas íjász, vagy 384 fő, amiből 80 íjász.¹⁶ A lovasság ötven fős bandonokból állt, melyekből tíz alkotott egy egységet. Az ötszáz fős egységek ötös sorokban álltak fel, az első két sor lándzsás, a következő kettő íjász, az ötödik megint csak lándzsás. A lovasok hadrendje három vonalból állt, az első sorban középen a kataphraktosok és kétoldalt egy-egy egység. A második vonalat négy egység, a harmadikat három alkottal, és végül még egy, a poggyászt védő csoport állt, három egységből, de ezek csak százfősök voltak. Emellett még volt egy jobbra kikülönített százfős egység, az átkarolók, akik az ellenség oldalba támadására voltak kijelölve, és baloldalon is egy százfős, az elhárítók, akik az ellenséges átkarolók támadását kellett, hogy kivédjék. Végül pedig a sereghez tartozott még ötszáz (ebből száztíz-százhusz íjász) vagy háromszáz (ebből hatvan íjász) könnyűlovas, akik nem rendezett alakzatban álltak, hanem felderítő-csatározó funkciójuknak megfelelően a sereg előtt haladva keresték az ellenséget. Látható ezekből a számokból, hogy a páncélos lovasok csak igen kicsi, de ütközetben annál fontosabb részét alkották a seregnek.¹⁷

A taktikai rendszer átalakítása mellett a hadszervezet megváltoztatása is sorra került. 959/60-ban a főparancsnoki posztot megosztották keleti és nyugati funkcióra, és a hivatásos csapatokat, a tagmák állományát, mely a hadjáratok miatt jócskán megnőtt, jelentős részben a határvidéki tartományokban helyezték el. A létszámnövekedés részben külföldi zsoldosok alkalmazásának volt köszönhető, de a themák állományának jelentős része is a hivatásosok közé került. A hadjáratok során a 960-as évek végére a keleti területeken a terjeszkedési irányokban – Szíria, Felső-Mezopotámia, Örmény-felföld – újfajta területi egységeket, dukátusokat (*dukaton*, vezetőjük, a *dux* után) hoztak létre, melyek több themából (részben a korábbi határthemákból, részben a meghódított területeken szervezett kis themákból – *mikra themata*) álltak és az itt állomásozó csapatokkal folytatták le a hadjáratokat.¹⁸

A szervezeti, taktikai átalakítás mellett persze Nikephoros Phokas igyekezete is kudarca lehetett ítélve, ha szigorú kiképzés, fegyelmezés révén csapatait nem tudja igazán hatékony hadigépezetté alakítani. Psellos szerint kiképezte embereit íjjal lövésre, gerelyhajításra, a dárda erős kézzel tartására, és megtanította őket, hogy lóhátról löjenek és célba találjanak még menekülés közben is, továbbá hogy a csatatéren harcoljanak, fala-

Bizánc a 8–10. században. (Ford. Baán István, Bódogh Judit, Süttő Szilárd.) Budapest, 2005. (A továbbiakban: *Liudprand*.) 367. o. A rendezett alakzat megtartása itt is fontos volt tehát, de a könnyűlovas magyarok ellen nagyobb gyorsaság kellett, míg a bizánciak a gyalogság hadrendjének áttöréséhez kemény közelharc megvívására készültek fel.

¹⁶ PM 37. o.; NUT 113–115. o.

¹⁷ PM 39–43. o.; NUT 117–121. o.

¹⁸ Kühn, Hans-Joachim: Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organization der Tagmata. Wien, 1991. 61–66., 123–124. o. A 970-es évekre datált Escorial Taktikon szerint keleten Antiochia, Mesopotamia és Chaldia duxának tisztsége létezett, lásd *Oikonomides* 262–264. o., de azonos értelmű a katepano vezetése alatt létrejött katepanátus (katepanaton) is. Továbbá Haldon, John: Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London, 2003. (A továbbiakban: *Haldon*) 84–85. o. A határ-thema általában az adott időszakbeli határvidéki tartományokat jelenti, de a X. század közepén az újra benépesített senki földjén vagy a muszlimoktól visszafoglalt területeken a régi „római” vagy „nagy” themáktól jóval kisebb területű (gyakran csak egy-egy vár körzete) themákat neveztek „határvidéki” vagy lakosaik után „örmény” themáknak.

kat támadjanak és védjenek, várost ostromoljanak. „Miután befejezte az előkészületeket, harcba szállt a barbárokkal...”¹⁹ A kortárs Leó diakónus is többször leírta a bizánci seregek gyakorlatozását a hadjáratok előtt – így 960–961 telén Nikephoros Phokas Krétán áttelelő csapatait rendszeresen gyakorlatoztatta és ostromgépeket készíttetett velük.²⁰ 963 tavaszán Kappadokiában gyülekeztette csapatait, napi gyakorlatokkal keményítette meg őket, tanította őket lóra szállni, éjjel célba löni, dárdát pontosan dobni, semmi hadakozással kapcsolatos dolog sem került el a figyelmét.²¹ 963–964 telén már császárként Konstantinápolyban saját szolgálóit és csatlósait képezte, intenzív mindennapi gyakorlatokkal, hibátlanul felhúzni az íjat, a nyilat mellkasig húzni, pontosan célozni, lándzsáikat használni, pontosan forgatni kardjaikat és fűgén lóra szállni, mivel a csatában nem lehetnek gyengébbek ellenfelüknél, hiszen ők viselik a veszélyek zömét.²² A jól begyakorolt, fegyelmezett csapatokat pedig igazán hozzáértő vezérek irányították, mint a Phokas testvérek: Nikephoros és Leon, fia Bardas vagy Ioannes Tzimiskes és Bardas Skleros – vagyis olyanok, akiket a katonák jól ismertek és tiszteltek. Nikephorosról a kortárs krónikás úgy tartotta, hogy háborúban kitűnő és ellenállhatatlan erejű; hadakozásban igen tapasztalt és erélyes; a katonák rendkívül szerették, mindenki ujjongott dicsőséges tettein, fiatalságától a harcokban nőtt fel, nemcsak legyőzhetetlen erejű és igen tapasztalt volt, hanem szellemileg felkészült és mindenféle vitézségben páratlan.²³ Ioannes Tzimiskest is óriási erejűnek és rendkívül fűrgé és erős karúnak írja le, rettenthetetlennek és rendíthetetlennek,²⁴ aki már fiatalon Theodosiopolis 949-es ostrománál sok vitéz tettet hajtott végre.²⁵ Psellos szerint egymás riválisaként és egyenrangúként növelték a római birodalmat.²⁶ Bardas Skleros és Phokas szintén vitéz katonák és jó hadvezérek voltak, akik állítólag 979-ben párviadalt is vívtak egymással.²⁷ Végző soron a taktikai változtatások mellett ugyanolyan súllyal esett latba a katonák nagyobb fegyelme és gyakorlottsága és az, hogy a sereget kiváló vezérek irányították. Ennek eredményeként Nikephoros

¹⁹ Historia syntomos 97. o.

²⁰ Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen” und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonos. (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Franz Loretto.) Graz–Wien–Köln, 1961. (A továbbiakban: *Leó diakónus*) 23., 29. o. Ez fontos lehetett a fegyelem fenntartásában, hiszen mint *Theophanes folytatója* 197. o. említi, a téli hideg és esőzések, illetve az élelemkészlet kifogyása miatt a csapatok elégedetlenkedtek és haza akartak térni, Nikephoros Phokasnak kellett lecsillapítania őket – de ebben az is közrejátszhatott, hogy a császár élelem-utánpótlást küldött a szigetre, uo. 198. o.

²¹ *Leó diakónus* 40. o.

²² *Leó diakónus* 53. o.

²³ *Leó diakónus* 14., 86., 47. o.

²⁴ *Leó diakónus* 59., 91. o. – utóbbi részletesebb magyar fordítását lásd *Regan, Geoffrey*: Az első keresztves vitéz. (Ford. Erdélyi András.) Budapest, 2006. 287. o.

²⁵ Des Stephanos von Taron armenische Geschichte. (Aus altarmenischen übersetzt von Heinrich Gelzer und August Burckhardt.) Leipzig, 1907. (A továbbiakban: *Asolitik*) 132. o.; *John Scylitzes*: A Synopsis of Histories (811–1057 A. D.) a provisional translation by John Wortley. Winnipeg, 2000. (A továbbiakban: *Skylitzes II.*) 166. o. szerint 971-ben az utolsó dorostoloni csatában párviadalt ajánlott fel a kijevi Szvjatoszláv fejedelemnek.

²⁶ Historia syntomos 99. o.

²⁷ Historia syntomos 107. o.; *Skylitzes II.* 176. o.; Fourteen Byzantine Rulers. The Chronographia of Michael Psellus. (Tr. with an introduction by E. R. A. Sewter.) New Haven, 1966. (A továbbiakban: *Chronographia*) 31–32. o. szerint Bardas Phokas nagybátyjára, Nikephorosra hasonlított, jól ismerte az ostromharc, a kelepcék és a nyílt csaták taktikáját.

Phokas serege olyan önbizalommal vonult az ellenséges területen, mintha otthon lennének, senki sem bújt el, nem iszákoskodtak, nem hagyták el a sorokat (ami amúgy szokásuk volt), rendezetten támadtak az ellenségére.²⁸

A katonai arisztokrácia felemelkedése Bizáncban hosszabb folyamat eredménye volt. A IX. századig a határvidéki pozíciókat betöltő birtokos réteg nem volt abban a helyzetben, hogy befolyást gyakoroljon a konstantinápolyi döntéshozatalra: birtokaik csak helyi viszonylatban számítottak, de az állandó arab támadások miatt jövedelmezőségük is szerényebb volt. Így viszont a tisztségeik után a császártól kapott fizetség és presztízs volt számukra a legfontosabb, amit csak kevesen kockáztattak meg lázadással. A kalifátus hanyatlása viszont fokozatosan biztonságosabb viszonyokat teremtett a végeken – így például a IX. század végétől indul meg igazán a kappadokiai sziklatemplomok építése, jórészt konstantinápolyi ízlés szerinti freskókkal díszítve.²⁹ A X. század elején már kizárólag a katonai arisztokrata családok körében voltak kiosztva a fontos határvidéki katonai pozíciók. Mind a Phokas, mind a Skleros vagy a Kurkuas család felemelkedése a katonai szolgálathoz kötődött. A meglévő birtokok jövedelme megnőtt a biztonságosabb viszonyok közepette, de befolyásos tulajdonosaik tovább is növelték ezeket. Így aztán a birtokok jövedelme és az egyre eredményesebb támadásokból származó zsákmány aránya is megnőtt, továbbá mivel I. Basileios (867–886) óta a császárok nem vettek részt a hadjáratok vezetésében, a sikeres hadvezérek presztízse is. A császárok eltűnése a seregek éléről óhatatlanul a helyükre lépő vezérek nevéhez kapcsolta a X. századi sikereket. Ez azonban idővel súlyos következményekkel járhatott, hiszen a hadsereg fontossága a politikai életben mindig is nagy volt. A centralizált szervezetben a politikai, gazdasági központ Konstantinápoly volt, viszont a haderő irányítása a X. század közepére a határvidéki arisztokraták reszortja lett. Ez a politikai és a katonai irányítás súlyos konfliktushoz vezethetett, és vezetett is, mint majd látni fogjuk.³⁰ A megnövekedett presztízs és az anyagi lehetőségek javulása mellett (illetve alighanem belőlük következően) a határvidéken végbement kulturális átalakulás is komoly következményekkel járt: „A birodalom 9. és 10. századi, illetve 7. és 8. századi keleti hadseregei közti különbséget vezérei jelentették. A 10. századra a földbirtokos arisztokrácia családjainak öntudatos és jól elkülöníthető vezető rétege került a bizánci állam igazgatási – és különösen katonai – apparátusának élére... Anatóliával kapcsolatban olyfajta 'harcos kultúra' alakult ki, amely a hadakozást illető magatartásformái szempontjából a nyugat-európai nemességgel mutatott hasonlóságot. Ez volt az éltető eleme annak a vezető rétegnek, amelyet a bátorság és a hadijártasság ideológiája járt át, jóllehet sajátos bizánci formát öltve magára.”³¹

²⁸ *Theophanes folytatója* 190. o.; *Haldon* 222. o. is az eredményes kiképzésnek és fegyelemnek tulajdonítja a bizánci katonai sikereket a következő évtizedekben.

²⁹ Egyébként az egyetlen kappadokiai templom, amely császárábrázolást is tartalmaz, éppen Nikephoros Phokast és családtagjait ábrázolja 963–964 tájáról, lásd *Rodley, Lyn: The Pigeon House Church, Çavuşin. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 33 (1983). 301–339. o.

³⁰ *Whittov, Mark: The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025.* London, 1996. 337–340. o. A katonai vezetők tekintélyének növekedésére utal egy későbbi arab forrás: „...aki az öböltől keletre elterülő tartományokat kormányozta, domestiq-nak nevezték; erről az emberről többször történik említés az iszlámnak rüm ellen folytatott háborúi alkalmával, Sayf ad-Dawla ibn Hamdān és mások idejében.” Lásd *Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/3.* (Szerk. *Zimonyi István.*) Budapest, 2007. 129. o.

³¹ *Haldon, John: „Vér és tinta”: néhány adalék a bizánci hadviselés és diplomácia történetéhez.* In: *Shepard, Jonathan–Franklin, Simon: A bizánci diplomácia.* (Ford. *Bódogh-Szabó Pál.*) Budapest, 2006. 395. o.

A KILÍKIAI ÉS SZÍRIAI HADSZÍNTEREK

A bizánci támadások, a birodalom megerősödésének legfőbb oka az volt, hogy régi nagy ellenfelük, az Abbászida kalifátus politikai egysége a X. század közepére teljesen széthullott. Az iszlám világot megosztó szunnita–síita törésvonal már ekkor is súlyos konfliktusokhoz vezetett: a szunnita világ két legerősebb hatalma a nyugati periferián az Omajjád kalifátus (929-től), keleten pedig a Számánida emírek voltak. A központi területeken viszont általános volt a felfordulás: Bagdadban a koronként váltakozó amír al-umarák küzdöttek egymással a bábkalifák feje felett, míg végül az Iránt fokozatosan hatalmukba kerítő síita dajlami Bujidák meg nem szerzik maguknak (945). Egyiptom az Ihsídida család hatalmában volt, de számukra a fő problémát a Magrebet uraló síita Fátimidák hódítási szándéka jelentette, így az arab–bizánci határvidékkel nem sokat bajlódhattak, ahogy Palesztina, Szíria területével sem. A „Termékeny Félhold” területére különböző beduin törzsek nyomultak be (részben a qarmati mozgalommal összefüggésben) a központi hatalom felbomlása utáni vákuumba – ezek szintén különféle síita felekezetekhez tartoztak.³² Ugyancsak síita volt a Moszul vidéki Hamdanida család a Banu Taglib törzsből, mely a kalifátus szétesése során emelkedett fel, és a X. sz. első felében nagyjából a mai Észak-Irakot vonta fennhatósága alá. Részt vettek a bagdadi viszályokban, de Naszír ad-Daula emír végül a Bujidák elől visszahúzódott Moszulba. Öccse, Szaif ad-Daula viszont 944-ban Szíriába vonult és Aleppó központtal saját emírséget hozott létre. Az Ihsididák végül hivatalosan 947-ban átengedték neki a Tripolitól északra fekvő szíriai területeket, és ezután a határvidék felügyelete is az ő feladata lett. Mivel a 930–940-es években a muszlim végek gyakorlatilag magukra hagyva álltak a bizánci támadások előtt, magától értetődő volt, hogy a közeli Aleppó emírje lesz az, aki megakadályozza a további veszteségeket és visszaveri a támadásokat. Ez legitimálhatta uralmát a végek városai szemében, ugyanakkor a szíriai beduin törzsek portyázó hajlamát is jobban le lehetett így vezetni, mint hagyni, hogy a karavánokat és a megművelt területeket fosztogassák.³³ Szíriában is erősíthette a helyzetét a hitetlenek elleni vállalkozásokkal, hiszen ő jövevény volt ezen a területen, ahol más törzsek éltek, akiknek hűségét ezek révén biztosíthatta. 949-ig a lázongó beduinokkal bajlódott, de 950-től megindíthatta Bizánc elleni vállalkozásait. 952-ben, majd 953-ban ismét sikerült vereséget mérnie Bardas Phokasra Mar‘aš mellett, akinek egyik fiát, Konstantinost el is fogta, Leon Maleinos, a Phokasok rokona elesett; ezután visszautasította a felajánlott fogolycserét.³⁴ Az emír győzelmei súlyos megaláztatást jelentettek a császárnak és a legfontosabb katonai pozíciókat betöltő Phokas családnak, viszont az emír uralmát propagáló irodalmároknak, főleg al-Mutanabbinnak inspiráló anyagot nyújtottak.³⁵ Az emír alattvalói persze

³² Cahen, Claude: *Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*. Budapest, 1989. (A továbbiakban: *Cahen*) 272. o. „...majd minden dinasztíának saját hitvallása volt.”

³³ Cahen 273–274. o.; Shepard, Jonathan: Constantine VII., Caucasian openings and the road to Aleppo. (A továbbiakban: *Shepard*) In: *Eastern Approaches to Byzantium. Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999.* (Ed. *Antony Eastmond.*) Aldershot, 2001. 35. o.

³⁴ *Skylitzes* I. 132. o. Konstantinos Phokas fogságba eséséről; *Vasiliev* 96., 126–127, 181. o., továbbá a 242. o. szerint már 950-ben is visszautasította, pedig akkor visszatérőben vereséget szenvedett. Egyébként jellemző lehet, hogy Biborbanszületett Konstantin a *De administrando imperio*-ban meg sem említi a szíriai ügyeket, Aleppót, az emír tevékenysége ekkor még valószínűleg nem haladta meg a konstantinápolyi „ingerküszöböt”.

³⁵ Ehhez lásd: *El Cheikh, Nadia Maria: Byzantium Viewed by the Arabs.* Cambridge, Massachusetts–London, England, 2004. (A továbbiakban: *El Cheikh*) 166–167. o.

alighanem elviselték volna a békés időszakot, de szíriai végek hitharcosai számára csak rövidebb szünetek voltak lehetségesek a hitetlenek elleni harcban. Egy korabeli muszlim hagyomány szerint Tarsüs vértanúja ugyanolyan érdemekkel bírnak, mint a badr-i csata mártírjai, és a feltámadás napján majd 170 000 mártír jut innen a Paradicsomba, anélkül, hogy bűneiket és erényeiket megvizsgálják.³⁶ Vagyis a háborúskodás megújulása elkerülhetetlen volt, ez azonban hosszabb távon súlyos következményekkel járhatott, hiszen Szaif ad-Daula emírsége viszonylag kis területűnek számított (Kilikia, Szíria és a Ğazīra egy része), és lakosságának száma is jelentősen alatta maradt Bizáncénak. Anyagi erőforrásai tehát eleve szűkösek voltak, bár önkéntes hitharcosok erősítésére számíthattak, pénzbeli segítségre azonban nem. A lakosság is megosztott volt, hiszen a határvidék népe inkább csak elismerte az emír hatalmát, de ez a sikerek elmaradásával kérdésessé válhatott, míg a szíriai vidék földműves lakossága és kereskedelemben érdekelt városai inkább a békés időszakot tolerálták, a beduinok pedig mindig hajlamosak voltak a lázongásra (a térségben már hosszú ideje a qarmati befolyás érvényesült). 955-ben egy nagy beduin felkeléssel kellett az emírnek megbirkóznia, mely során ellenfeleit részben az Eufráteszen túlra vagy Dél-Szíriába és a Transzjordániai-fennsíkra űzte, részben pedig megegyezett velük.³⁷ Ez volt Szaif ad-Daula hatalmának csúcsa: többé nem kellett a beduinokkal küzdenie, uralma Tripolitól a Taurusig terjedt, a bizánciak pedig ismét megfutamodtak al-Hadath-nál, az egyezkedést kérő követet pedig ismét visszautasította.³⁸

A második hadath-i vereség után a császári kormányzat elhatározta, hogy súlyos csapást mér Szaif ad-Daulára, ezért kellett Nikephoros Phokasnak újjászerveznie a bizánci haderőt. Mivel a Phokas család is megszenvedte az emír győzelmeit, számítani lehetett rá, hogy a visszavágás súlyos lesz, a kérdés csak az volt, hogy a császár mennyire hajlandó támogatni azt anyagilag és morálisan. 956-ban még az arab portyázók voltak aktívabbak, de 957 nyarán Nikephoros bevette al-Hadath-ot, ugyanekkor az emír gulámjai bizánci ösztönzésre összeesküvést szöttek Daula ellen, ám ez kiderült és kegyetlenül megbüntették őket: 180-as megöltek, 200-at megcsonkítottak.³⁹ Ez súlyos csapást jelentett az emírségnek, mivel a gulámok elitkatonák voltak, s mivel 950-ban mindösszesen kétezren álltak az emír szolgálatában.⁴⁰ Szaif ad-Daula 958-ban nem is indított újabb hadjáratot, Ioannes Tzimiskes viszont Diyār Bakr-ban dúlt, majd bevette Samosatát, aztán Raʿbān mellett megverte az emír seregét. Az utóbbi hadműveletnél a császár bizalmasaként mellette volt Basileios parakoimomenos is. Ekkor Konstantinápolyban már eldönthették, hogy Aleppó lesz a főcsapás célja, mivel Samosata az Eufrátesz mentén jó kapcsolatot jelentett a Melitene körüli felvonulási területtel.⁴¹ Az emír gondjait szaporította még, hogy bátyja, Naszír ad-Daula is hozzá menekült Moszulból, miután vereséget

³⁶ *El Cheikh* 171. o.

³⁷ The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Prepared by a number of leading Orientalists. (Ed. Clifford E. Bosworth, Emeri van Donzel, Wolfhart P. Heinrichs and the late Guy Lecomte.) Vol. IX. Leiden, 1997. 106. o.; Kennedy Hugh: The Prophet and the Age of the Caliphates. The Islamic Near East from the sixth to the eleventh Century. London and New York, 1986. (A továbbiakban: *Kennedy*) 276. o.; *Cahen* 275. o. szerint az utóbbi törzs, a Banu Kilab a XI. században aztán Aleppó ura lett.

³⁸ *Vasiliev* 97., 125., 127. o.

³⁹ *Vasiliev* 97., 183. o.

⁴⁰ *Kennedy* 277. o.

⁴¹ *Vasiliev* 98., 183–184. o.; *Shepard* 39–40. o.

szenvedett a Bujidáktól. 959 végén Leon Phokas Kilikiát dúlta, bevette al-Hārūniyya erődjét, majd Diyār Bakr-ba vonult, és amikor a Hamdanida emír segítséget küldött oda, Szírián keresztül sértetlenül távozott. A következő év őszén ismét Szaif ad-Daula kezdeményezett, megtámadta a bizánci határvidéket, de a visszaúton Adrassosnál vereséget szenvedett Leon Phokastól (Nikephoros ekkor Krétán volt hadjáraton). 961-ban az emír alvezére, Naġa portyázott bizánci területen, de 961–962 telén Nikephoros hatalmas sereggel tért vissza keletre. Az emír nem próbált szembeszállni vele korábbi veszteségei miatt, inkább a falak mögüli védekezésre utasította embereit. A domestikos feldúlta a vidéket, megverte Ibn al-Zayyāt tarsüsi kormányzót, bevette és kifosztotta ‘Ain Zarbát (Anazarbost, ahol hatalmas zsákmányt szerzett) és még további ötvennégy erődített települést. A kormányzó, aki a segítség elmaradása miatt felmondta az engedelmességet Szaif ad-Daulának, a vereség után a Kydnos-folyóba vetette magát.⁴² A bizánciak a húsvéti ünnepekre hazatértek Kaisareiába, majd áprilisban Dulūk, Ra‘bān és Mar‘aš bevételét következett, továbbá Manbiġnál megverték és elfogták Abu Firas-t, az emír rokonát.⁴³ Nyáron szünet állt be, de késő ősszel Nikephoros Phokas nagy és jól felszerelt sereggel indult meg az Aleppó elleni nagy csapásra. Úgy tűnik, az emírt meglepte a támadás híre, és nem tudott időben felkészülni, sietve összeszedett seregével, melyet a város lakóival egészített ki, vereséget szenvedett. Ioannes Tzimiskes délkelet felé, Sab’in faluig üldözte a menekülő Szaif ad-Daulát. A bizánciak december 18-án Aleppó előtt álltak, miután kifosztották és lerombolták az emír palotáját a várostól északra. December 22-én a fellegvár kivételével bevették a várost, és nyolc napig fosztogatták. Ennek során kiszabadítottak 1200 bizánci foglyot, s 10 000 rabot ejtettek, és rengeteg lakót hánytak kardélre. Hatalmas zsákmányt szereztek: 3 900 000 ezüstöt, 6000 páncélt, fegyvereket, lovakat és öszvéreket, selymet és szövetanyagot. Amit nem tudtak elvinni, azt felgyújtották, a mecseteket is lerombolták; a város környéki falvakat, művelt földeket azonban nem dúlták fel, sőt utasították a parasztokat, hogy jól műveljék meg a területet, mert azt már bizánci birtoknak tekintik, és hamarosan visszatérnek. December 30-án vonultak el Aleppóból, miután még feldúlták a lakóitól elhagyott Qinnasrīnt is; bizánci területre érve a domestikos csapatait kezdte elbocsátani, de még csak Tzamandosnál járt, amikor értesült róla, hogy 963. március 15-én váratlanul meghalt II. Romanos császár.⁴⁴

Ez új helyzetet teremtett, mivel fiai, Basileios és Konstantin még gyermekek voltak. Erős emberre volt szükség, és egyértelműnek tűnt, hogy az a győztes keleti seregek ve-

⁴² *Leonhardt, Karl*: Kaiser Nicephorus II. Phokas und die Hamdaniden 960–969. Halle, 1887. (A továbbiakban: *Leonhardt*) 11–16. o.; *Freytag, G. W.*: Geschichte der Dynastie der Hamdaniden in Mosul und Aleppo II. Die Hamdaniden in Aleppo. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XI (1857). (A továbbiakban: *Freytag*) 195–198. o. The Eclipse of the ‘Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century. (Ed., tr. and elucidated by. *H. F. Amedroz* and *D. S. Margoliouth.*) Vol. V. Oxford, 1921. (A továbbiakban: *Miskawayh*) 195–196., 206–208. o. szerint Anazarbos eleste után az egyik erőd kivonuló lakosságára rátörtek a domestikos örmény katonái, majd a kirobbant harcban a fiatalabb nők kivételével mindenkit megöltek – ebből is látható, hogy a fegyelem dolgában még mindig volt kívánnivaló a bizánci seregben. Lásd még: *Histoire de Yahya ibn Sa’id d’Antioche Continuateur de Sa’id ibn Bitriq.* (Ed. et tr. *I. Kratchkovsky* et *A. Vasiliev.*) *Patrologia Orientalis* 18.) Paris. 1924. (A továbbiakban PO 18.) 781–784. o. *Leó diakónus* 34–35 o. egy általános összefoglalót ad csupán a 961–963 közötti harcokról; *Skylitzes* II. 136–137. o.; *Barhebraeus* 166–168. o.

⁴³ PO 18. 784. o.; *Freytag* 199. o.

⁴⁴ *Miskawayh* 208–211. o.; PO 18. 784–787. o.; *Barhebraeus* 168–169. o. *Skylitzes* II. 138. o. *Leó diakónus* i. h. bosszantó módon meg sem említi Aleppó bevételét; *Leonhardt* 18–26. o.; *Freytag* 199–203. o.

zérei közül fog kikerülni. A domestikos mellett még Ioannes Tzimiskes lett volna esélyes, de ő is nagybátyját támogatta.⁴⁵ Nikephoros Phokas azért is megfelelő jelöltnek tűnt, mivel közismert volt aszketikus életmód iránti vonzalmáról, és gyermektelen özvegyemberként nem jelentett veszélyt a legitim dinasztiára. A konstantinápolyi elit tehát a katonaság jelöltjét támogatta, s bár Bringas parakoimomenos előbb megpróbálta özszeugrasztani Ioannes Tzimiskessel, majd felléptetni ellene Marianos Argyros nyugati domestikost, ám a keleti sereggel szemben nem volt sok esélyük, főleg azt követően, hogy a fővárosban felkelés tört ki ellenük, amiben részt vett az eunuch Basileios Lekapenos (I. Romanos törvénytelen fia) és házi katonasága is. 963. augusztus 16-án Nikephoros, miután császárrá koronázta a pátriárka, elvette az özvegy császárnét, Theophanót; Leon Phokas kuropalates lett, Tzimiskes a keleti domestikos, Basileios pedig proedros rangot kapott.⁴⁶ A trónutódlás rendezésével elhárult az akadály a keleti háború folytatása előtt.

963 elején Szaif ad-Daula vissza akart vágni, de Melitene vidékének feldúlása után Nağa fellázadt ellene, így vele kellett bajlódnia. A bizánciak 963–964 fordulóján Kilikiát támadták, és ostrom alá vették Adanát. A város segítségére mindenfelől összegyűlt sereg vereséget szenvedett Ioannes Tzimiskestől, és 5000 embert veszített a „Vér-hegyen”. A város lakói al-Massísába menekültek, melyet az élelemhiány miatt hiába ostromoltak a bizánciak, akik végül a környék feldúlása után sok fogollyal távoztak.⁴⁷ A határvidéken általánossá vált az élelemhiány, annyira, hogy a Szaif ad-Daulához érkezett horászáni erősítés szétszóródott a városokba, nagyrészt Bagdadba, majd haza távoztak. A területről sok lakó menekült el Damaszkuszba, Ramlába és máshová; a bizánciak megszállták Ciprust is.⁴⁸ II. Nikephoros folytatta Kilikia meghódítását, előbb al-Massísát vette be, majd Tarsüst éhezettette ki és kényszerítette kapitulációra 965. augusztus 16-án. A lakosság szabadon távozhatott, jórészt Antiochiába telepedtek át.⁴⁹ 966 elején a bizánciak Felső-Mezopotámiában dúltak, majd jún. 23-án Samosata mellett fogolycserét bonyolítottak le Szaif ad-Daulával, aki 40200 dénárért 3000 embert váltott ki.⁵⁰ Ősszel a császár ismét Szíriába vonult – az emír lázadásokkal bajlódott és már régóta gyaloghintón közlekedett –, Manbigből megszerezte a „Szent Cserepet”, elfoglalta Tizīn és Artāh városát, hét napig

⁴⁵ Historia syntomos 99. o. szerint egyenesen karddal kényszerítette a vonakodó Nikephorost a trón elfogadására.

⁴⁶ *Leó diakónus* 39–51. o. (az utóbbi cím a szenátus elnökét jelentette); *Skylitzes* II. 139–141. o.

⁴⁷ *Freytag* 204–206. o.; PO 18. 793. o.; *Skylitzes* II. 145–146. o. A csata érdekessége, hogy a sereg nagy részének megfutamatása után egy kisebb részük egy meredek magaslatra húzódott, abban bízva, hogy onnan lovaikról leszállva, gyalogosan visszaverhetik a támadást, de a domestikos csapataival körülvette azt, majd ő is leszállította embereit lovaikról és gyalogosan támadva az utolsó emberig lemészárolták az arabokat, innen a „Vér-hegy” elnevezés.

⁴⁸ PO 18. 793–795. o.; *Miskawayh* 217. o. ötvenezer menekültről beszél.

⁴⁹ *Leó diakónus* 54–55. o. szerint még 964-ben bevette al-Massísát, de PO 18. 795–796. o. szerint 965. júl. 13-án; *Leó diakónus* 58–61. o.; PO 18. 796–797. o.; *Miskawayh* 222., 224–225. o. Tarsüsönél megint némely örmény katonák rátámadtak a kivonuló lakókra, de a császár lefogatta és orruk levágásával büntette őket engedetlenségükért (úgy tűnik, ez bevett büntetés volt, hiszen *Leó diakónus* 57–58. o. is leír egy hasonló esetet 965-ből); *Barhebraeus* 170–171. o.; *Skylitzes* II. 146–147. o.; *Al-Muqaddasi: The Best Divisions for Knowledge of the Regions.* (Tr. Basil Anthony Collins, reviewed by Muhammad Hamād al-Ta’i.) H. n. 1994. 147. o. szerint később még délebbre, a palesztinai Bāniyāsban éltek sokan az egykori határvidékiek közül, valószínűleg Antiochia eleste után húzódtak ide.

⁵⁰ *Miskawayh* 233–234. o.; *Barhebraeus* 171. o.; *Freytag* 208–210. o.

hiába ostromolta Antiochiát, majd hazatért.⁵¹ 967-ben a bolgárokkal kirobbant konfliktus miatt nem indított újabb hadjáratot, habár Szaif ad-Daula február 8-án meghalt.⁵² Emírsége ekkor már a rendszeres bizánci támadásoktól és zavargásoktól sújtva nem jelentett komoly veszélyt, de ezután még kevésbé lehetett szervezett ellenállásra számítani. A tarsüsi menekültek zavargásokat robbantottak ki Antiochiában már 965 őszén, majd 967 májusában a horászáni önkéntesek is, melynek során megölték a melkita pátriárkát, Christophorost is.⁵³

968 nyarán indult II. Nikephoros új hadjáratra: előbb Felső-Mezopotámiába nyomult be, feldúlta Arzan, Mayyāfāriqīn és Kafartūthā városát, majd Szíriába vonult át. Szaif ad-Daula örököse, Abu'l-Ma'alī elhagyta Aleppót, melyet Qargūyah kamarásra bízott, és Bālisba húzódott. A császár Antiochia alá ért október 19-én, de harmadnap tovább haladt dél felé, Ma'arrat Masrīnból 1200 foglyot ejtett, aztán Ma'arrat an-Nu'mān, Kafartāb, Šaizar, Hamā és Homs következett, az utóbbi helyről elhozta Keresztelő Szent János fejereklýjét. 968. november 5-én Tripoli alá érkezett, felégette a külvárosokat, de mivel a kedvezőtlen széljárás miatt hajói nem érkeztek meg, elvonult és 'Arqa erődjét vette be. Aztán a tengerparton haladt északra, Laodikeia behódolt (Abu'l Husain kormányzót strategosnak nevezte ki a császár), majd visszatért Antiochia alá, a várostól északra felépítette Baghrās erődjét, hogy itt hátrahagyott csapatai blokád alatt tartsák a várost. Már télen vonult vissza bizánci területre (a december 22-i napfogyatkozáskor még Szíriában volt), rengeteg fogollyal és zsákmánnyal megrakodva.⁵⁴ Antiochia végül a blokád és a belső zavarok kihasználásának következményeként került bizánci kézre 969. október 28-án.⁵⁵ A bizánci csapatok vezetője ekkor Szíriában a császár „szolgája”, Petros stratopedarches volt, aki megtámadta Aleppót is, de 27 napi ostrom után Qargūyah egyezséget kötött vele. Eszerint a lakosság fejadót fizet (700 000 dirhem), elkülönítették azokat a területeket, melyek Aleppónak és amelyek Bizáncnak adóznak; Aleppó emírijét a császár jelöli ki, aki megakadályozza, hogy területén keresztül muszlimok támadjanak Bizánc területére, vagy ha túl nagy seregről van szó, annak érkezéséről értesítik a bizánciakat; ha bizánci sereg vonul a szerződés alá eső területre, fizetség ellenében segítik el látását; nem muszlimok elleni hadjáraton csapatokkal segítik a bizánciakat, szabad az áttérés egyik vallásról a másikra; a muszlimok nem építhetnek új erődöket, de a korábban leromboltakat helyreállíthatják; a lerombolt keresztény templomokat újjáépíthetik; a császár tizedet szed a kereskedelmi áruk után; a bizánciak kereskedőkaravánjait az emír területén oltalmazzák, de ha mégis támadás éri azokat, a károkat megtérítik.⁵⁶

⁵¹ *Leó diakónus* 69–70. o.; PO 18. 805–806. o.; *Barhebraeus* 171. o.; *Freytag* 212–213. o.

⁵² PO 18. 807. o.

⁵³ PO 18. 806–809. o.; *Miskawayh* 226–228. o.; *Freytag* 210–212. o.

⁵⁴ PO 18. 814–817. o.; *Freytag* 225–228. o.; *Leonhardt* 46–47. o.; *Leó diakónus* 69–73. o.; *Skylitzes* II. 147. o. *Barhebraeus* 172. o. szerint a császár „Jeruzsálem felé fordította arcát, de nem tudott odamenni, mivel csapatai kifáradtak a nagy öldöklésben és a zsákmány hatalmas mennyisége miatt.” I. Ottó követe, Liudprand püspök nem volt elragadtatva a császár seregétől és nem is várt sokat tőlük elindulásuk előtt, lásd: *Liudprand* 541. o.

⁵⁵ PO 18. 822–823. o.

⁵⁶ *Freytag* 232–234. o., *Benner, Thomas Hartmut*: Die syrisch-jakobitische Kirche unter byzantinischer Herrschaft im 10. und 11. Jahrhundert. Marburg, 1989. (A továbbiakban: *Benner*) 54–55. o.; PO 18. 823–824. o. a szerződés időpontja A. H. 359. safar hó: 969. dec. 14.–970. jan. 11.

Ez a szerződés muszlim szempontból igen megalázó volt, és a bizánciak háborús erőfeszítéseinek eredményeként sikerült Aleppóra kényszeríteni. A megosztott muszlim államokkal szemben a császár háborús politikája sikerre vezetett, a XI. századi keresztény arab történetész, Yahyā ibn Saʿīd szerint senki sem kételkedett benne, hogy elfoglalja egész Szíriát, Diyār Mudart, Diyār Rabiát és Diyār Bakrt, hadjáratai örömtelivé váltak a katonák számára, mert senki sem támadta meg őket, a császár arra haladt, amerre akart, úgy pusztított, ahogy neki tetszett, nem volt sem muszlim, sem más, aki eltéríthette volna szándékától és megakadályozta volna.⁵⁷ II. Nikephoros uralkodói legitimitásának alapját katonai sikerei jelentették: Al-Mutīʿ kalifához írott levele is zabolátlan fenyegetőzéssel volt tele. Ebben hódításaival dicsekszik, hogy elpusztította a határvidék városait, feldúlta Aleppót is, de nem fog megállni: elfoglalja majd Antiochiát, Damaszkuszt és Egyiptom kincsei is zsákmányát fogják gyarapítani, Bagdadot pedig, mely a dajlami szolgák szolgája lett (a Bujidákra utalt), felégeti és lerombolja falait, leveri Horászánt, majd seregével Mekkába vonul, ahol trónt emel Krisztusnak, elpusztítja Jement, bevonul Jeruzsálembé, meghódítja keletet és nyugatot, és a kereszt vallását terjeszti el mindenütt.⁵⁸ A katonai sikerek propagálása a konstantinápolyi művelt rétegre is hatást gyakorolt, egy Lukianost utánzó szerző így írt a császár uralma idején: „El fog esni az arabok földje is / a győztes erős kezétől és erejétől ... nincs olyan nép, amelyiktől félnünk kellene ... Én is ezt hagyom gyermekeimre ... hogy lássák, amint Babülön romokban hever, Egyiptom szolgáskorba süllyed, Perzsia népe rabláncon tengődik, hogy megérjék a szkíták betöréseinek visszaverését és talán még végleges leverésüket is.”⁵⁹ A győzelmi propaganda alapján a császárt nyugodtan elkönnyvelhetnénk „militáns expanzionistának”, viszont az aleppói szerződés azt mutatja, hogy nem akarták mindenáron bekebelezni a várost. A beduinok féken tartásához hasznos volt egy kliensállam, de a 969 nyarán Egyiptomot meghódító Fátimida hatalom szíriai megjelenése esetére is jól jöhetett. Az egyezmény valószínűleg II. Nikephoros szándékainak megfelelően készült el, de ezt nem lehet biztosan tudni, mivel a császárt 969. december 11-én éjjel, az unokaöccse, Ioannes Tzimiskes vezette összeesküvők meggyilkolták.

A császár népszerűsége a könnyű trónra jutás és győzelmei ellenére nem tartott sokáig, és hamarosan szembefordultak vele a támogató csoportok. A keleti hadjáratok fenn tartásával járó radikális militarizálás programja súlyos terheket rótt a lakosságra – úgy tűnik, minden egyes alattvalóját vagy anyagi, vagy személyes szolgáltatás révén belevonta az egyre hatalmasabbá váló hadigépezetbe, a korábbi szolgáltatási szintnél eggyel magasabbra kötelezve őket.⁶⁰ Az ezzel járó anyagi terhek és katonai túlkapasok is súlyo-

⁵⁷ PO 18. 825–826. o. Ugyanitt olvasható, hogy a területek feldúlásával kényszerítette megadásra a határvidék városait – vagyis habár seregét gondosan kiképezte az ütközetekre, inkább a hagyományos módszerekkel érte el végül a Hamdanida emírség megtörését.

⁵⁸ *Gustav von Grünebaum*: Eine poetische Polemik zwischen Byzanz und Bagdad im X. Jahrhundert. *Studia Arabica* I. In: *Analecta Orientalia* XIV. Rome, 1937. 57–58. o. A De velitatione szerzője, maga is a Phokas-család szolgálatában álló tiszt, úgy írt a katonákról, mint „a keresztények védelmezői és – Isten után – megváltói” lásd: *Dennis* 217. o.

⁵⁹ A hazafi. (*Horváth Judit* fordítása.) In: Lukianosz összes művei. Második kötet. H. n. 1974. 657–658. o. A „szkíták” talán a magyarokra vonatkozik, vagy ha a császár uralkodásának végén íródott a mű, a ruszokra – a 969. tavaszi datálást valószínűsíti a *Lucian with an English* (tr. by *M. D. Macleod*.) VIII. vol. Cambridge, Massachusetts–London, 1979. 413. o.

⁶⁰ *McGeer* 196. o. Zonarast idézi. Valószínűleg ezzel magyarázható az is, hogy a császár a nehezebb

sak voltak – még a II. Nikephorossal szimpatizáló Leó diakónus is elismeri, hogy újfajta adókkal terhelték meg a lakosságot.⁶¹ A pénzrontás (a csökkentett értékű tetarteron használata a kifizetéseknel, de régi értékű nomisma követelése az adózásnál) és a gabonaellátás zavarai igen rossz hatással voltak az alattvalókra.⁶² A lakosság elégedetlensége is veszélyes lehetett, a császár meg is erősítette a palotát, de a komolyabb problémát a befolyásosabb elitesoportok ellenkezése jelentette. Az egyház amiatt hidegült el tőle, mert egyre komolyabban avatkozott be a hivatalos egyházi szférába a monostorok birtokainak növelését tiltó törvénykezéssel, a püspökök kinevezésének császári jóváhagyáshoz kötésével és az aszketikus szerzetesek előnyben részesítése miatt. Mindez persze összefüggésben volt a hadseregre fordított nagyobb anyagi ráfordításokkal, de olyan spirituálisabb igénnyel is fellépett, mint az elesett katonák vértanúkká nyilvánítása, illetve a keleti keresztényekkel való kapcsolat és megegyezésre törekvés. II. Nikephoros ugyan buzgó ortodox volt, de mivel a keleti hadjáratokon igényelte a monofizita örmények és a szír jakobiták közreműködését, ez utóbbival is megpróbálkozott 969 nyarán, de sikertelenül.⁶³ Az ortodox egyház a képrombolás óta nem találkozott ilyen „felforgató” császárral, ráadásul a hivatalos hitvallás tisztasága iránti igény általános volt, hiszen ezt az isteni gondviseléssel, a birodalom fennmaradásával kapcsolták össze, amit pedig a „tévelygő” monofizitákkal való egyezkedés veszélyeztetett. Erre még ráerősített az, amikor az eretnek katonák és az ortodox civilek között került sor incidensekre.⁶⁴ A „polgári” elit elsősorban azért fordult szembe a katonauralommal, mert a jövedelmeket a hadseregre fordították és nem köztük osztották szét. Ahogy 968-ban Liudprandnak mondták: „Nicephorus azonban igazi császár ... harcias férfiú, aki a palotától undorodik, mint a dögvésztől. Már-már a harc szerelmesének nevezhetnénk őt, erős ember, aki nem ajándékokkal vásárolja meg a népek barátságát, hanem félelemmel és karddal hajtja uralma alá őket.”⁶⁵ Ami azonban még súlyosabb következményekkel járt, az a katonai arisztokrácia meghasonlása volt – 965 után Ioannes Tzimiskest leváltotta a császár a keleti

felszerelésű lovasokra hivatkozva a VII. Konstantin által meghatározott négy fontról tizenkettőre emelte az el nem idegeníthető katonai birtokok értékét, hogy megakadályozza ezek kicsúszását a stratiotesek kezéből, és minél nagyobb birtokterületet lehessen katonakötelezettséggel jegyzetként nyilvántartani, lásd: *The Land Legislation of the Macedonian Emperors.* (Tr. and Commentary by *Eric McGeer.*) Toronto, 2000. 104–108. o.

⁶¹ *Leó diakónus* 64. o.; *Skylitzes* II. 148–150. o.

⁶² *Skylitzes* II. 148., 149–150. o. szerint a gabonaárak manipulálásából (az egy aranyért vásárolt mennyiséget kettőért árulták) a császár és öccse, Leon szedte meg magát, ebben egyezik *Liudprand* 540–541. o. véleménye, viszont *Leó diakónus* 112. o. szerint csak öccse volt felelős a spekulációért.

⁶³ Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. (Szerk. Sz. Jónás Ilona.) Budapest, 1971. 35–37. o. a monostori birtokokról; *Skylitzes* II. 149. o. a püspökök kinevezéséről és a szentté avatás igényéről; *Benner* 36–51. o. az ortodox–jakobita tárgyalásokról. Nikephoros Phokas mozdította elő az athos-hegyi monostorok építését, mikor Kréta visszafoglalása után hat font aranyat adott Athanasios szerzetesnek, és rávette a lavra építésére (962/963 a Nagy Lavra alapítása), lásd: *Byzantine Monastic Foundation documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments.* Vol. I. (Ed. *John Thomas* and *Angela Constantines Hero* with the assistance of *Giles Constable.*) Washington, D. C. 2000. 251–252. o. Egyébként a császárt egy XII. századi uralkodójegyzék már szentnek nevezi: *Schreiner, Peter:* *Die byzantinischen Kleinchroniken.* 3. Teil. Textübersetzungen, addenda et corrigenda, indices. Wien, 1979. 420. o.

⁶⁴ *Leó diakónus* 64–65. o. és *Skylitzes* II. 149., 150. o. beszámol egy ilyen esetről és következményeiről örmény katonák és Konstantinápoly lakói között.

⁶⁵ *Liudprand* 549–550. o. A derék cremonai püspök maga is emlékezett rá, hogy 950-ben, első konstantinápolyi útján még szép summát kaphatott VII. Konstantintól, lásd: uo. 483. o., de 968-ban semmi ilyesmiről nem volt szó, sőt kimondottan rideg bánásmódban részesítették.

domestikos pozíciójából, ami a keleti arisztokrácia másik nagy csoportjának, a Kurkuas és Skleros családok elidegenedéséhez vezetett. A pontot az i-re az tette föl, hogy rémhírek kezdtek keringeni arról, hogy II. Nikephoros kasztráltatni akarja a gyermek császárokat és öccsét jelöltetni utódának. Ez arra indította Theophano császárnét, hogy Tzimiskest és az elégedetlen katonákat támogassa az összeesküvésben, akik az ő segítségével jutottak be a palotába és ölték meg az uralkodót.⁶⁶

A Phokas-klánt és híveiket félreállították, Basileios Lekapenos (aki szintén a háttérbe szorult az elmúlt években) visszakerült a palotába, igazgatási tapasztalatai révén. A pátriárka a koronáért cserébe viszont száműzette a császárnét is, és visszavonatta az egyházat sértő törvénykezést, de mivel már 970 februárjában meghalt, I. Ioannes megtalálta a módját annak, hogy akaratát érvényesítse. Azonban a győzelem nem volt még teljes: nyáron az arkadiopolisi csata után Bardas Phokas (Leon fia) megszökött amasiai őrizetéből és visszatért Kappadokiába. Itt aztán Kaisareiában hamarosan a Phokas-család klientséiből, híveiből jókora sereget gyűjtött össze, köztük Theodoros és Nikephoros Parsakutenost és Symeon Ampelas patrikiost, majd császárrá kiáltották ki. Kapcsolatba lépett Lesbosra száműzött apjával, akinek egyik híve Stephanos, Abydos püspöke Makedoniába ment, hogy itt is híveket toborozzon a katonák közül, azonban hamarosan lebukott és elfogták, Leont és másik fiát, Nikephorost megvakíttatásra ítélték – bár ezt állítólag nem hajtották végre –, híveiket száműzték (a Phokas-család lényegében csak ezzel a három keresztnévvel élt ebben az időszakban, de remélhetőleg nem kavarhatók össze). Bardas Phokas, miután híveinek pénzt és tisztségeket osztogatott és még többet ígért, megindult Konstantinápoly felé, feldúlva az ellenálló vidéket. A császár figyelmeztető levelet küldött neki, melyben úgy írt a lázadásról, mintha az nem Bardas kezdeményezésére tört volna ki, hanem hívei indították, ő azonban nem akar rokonvért ontani, ha leteszi a fegyvert, bocsánatot és bántatlanságot nyer, de ha folytatja a harcot, a végén halállal lakol.⁶⁷ Phokas azonban nem tárgyalni akart, hanem bosszút állni, így a császárnak intézkednie kellett a lázadás mielőbbi leveréséről. Ezért egykori sógorát, Bardas Sklerost küldte Kisásziába, hogy ha lehet, vérontás nélkül járjon el, rangok és pénz osztogatásával, büntetlenség ígéretével fordítsa el a trónkövetelőtől a híveit. Skleros Dorylaionba ment, ahol összegyűjtötte csapatait, gyakorlatoztatta őket, és levélben üzent Phokasnak, aki öccsének, Konstantinosnak sógora is volt. Ismét figyelmeztette, hogy jobban járna, ha feladná a lázadást, ha el akarja kerülni a császár haragját, de a válasz az volt, hogy vagy császár lesz és bosszút áll, vagy dicsőséggel bukik el. Mivel nem volt értelme az alkudozásnak, Skleros előrenyomult Dipotamonhoz, ahonnan koldusnak öltöztetett kémeket küldött a Bardaetta melletti ellenséges táborba. Ezek aztán előadták a lázadó tiszteknek a császár ígéretét a tisztségek adományozására és a büntetlenségre, akik inkább a biztos utat választották a bizonytalan helyett. Hamarosan átállt Diogenes Adralestos (Phokas rokona), a Parsakutenos testvérek és Symeon Ampelas is, velük együtt a sereg tekintélyes része.⁶⁸ A trónkövetelő belátta, hogy megmaradt seregéből is csak saját „házi” emberei a megbízhatók, így maroknyi kísérőjével a jól megerősített és ellátott Tyropoion (Antigous) várába húzódott. Mikor Skleros értesült erről, üldözőbe vette (útközben megvakíttatta az

⁶⁶ PO 18. 827. o.; *Leó diakónus* 81–86. o.; *Skylitzes* II. 151–152. o.; *Historia syntomos* 101–105. o.

⁶⁷ *Leó diakónus* 105–108. o.; *Skylitzes* II. 157–158. o.

⁶⁸ *Leó diakónus* 108–112. o.; *Skylitzes* II. 158. o.

elfogott lázadókat), majd ismét felszólította a vezért, hogy kegyelemre adja meg magát. Phokas végül beletörődött a vereségbe, feleségével és gyermekeivel kivonult az erődből, a császár utasítására Chiosra száműzték őket, őt magát monostorba küldték. Skleros csapataival visszatért az európai részekre, hogy ott átteleljenek, majd részt vegyenek a császár tavaszra tervezett hadjáratán Bulgáriában a kijevi Szvjatoszláv ellen. I. Ioannes előbb még novemberben feleségül vette VII. Konstantin lányát, Theodórát, hogy ezzel is javítsa pozícióját a főváros lojális népe között.⁶⁹

A következő évben a császár legyőzte Szvjatoszlávot, lemondatta a bolgár cárt, országát (legalábbis hivatalosan) Bizánchoz csatolta. A hadjáraton Bardas Skleros ismét kitüntette magát, de közben Leon Phokas és másik fia, Nikephoros Konstantinápolyba szökött és újabb szervezkedésbe kezdett, de gyorsan elfogták és megvakították őket. A császár helyzete most már stabilizálódott, így folytatódhatott a régi program: újra indultak a keleti hadjáratok. A helyzet Szaif ad-Daula halála óta még kedvezőbb lett, hiszen az aleppói Hamdanida emírség zavarokba süllyedve nem volt veszélyes. Azonban a Fátimidák megjelenése Egyiptomban azt jelentette, hogy a kor leghatalmasabb muszlim állama lépett a színre Szíriában is. Már 970-ben megpróbálták elfoglalni Antiochiát, de a bizánciak visszaverték őket.⁷⁰ Ez a militarizálás további folytatását igényelte, hiszen hamarosan olyan háborúság törhetett ki, amihez képest eltörpülhetett az aleppóiak ellen indított küzdelem. 972-ben I. Ioannes Felső-Mezopotámiában pusztított, elfoglalta Nisibist, adót fizettetett a moszuli Hamdanida emírrrel, Abu Taglibbal.⁷¹ 973-ban Melias, keleti főparancsnok vereséget szenvedett Amidánál, és fogságba esett, ahol meghalt, ezután 974-ben a császár személyesen vonult ide, megsarcolta a várost, aztán Mayyā-fāriqīnt, Nisibist elhagyatottan találta, a moszuli emír meghódolt, I. Ioannes pedig már egy Bagdad elleni támadáson gondolkodott (lehet, hogy Abu Taglibbal szövetségben merült fel az ötlet), de a szárazság és vízhiány miatt letett erről. Így aztán hárommillió arany és ezüst sarccal, selymekkel, illatszerekkel megrakodva tért vissza Konstantinápolyba.⁷² 975-ben Szíriába vonult, bevette Apameiát, május 29-én Baalbeket, aztán Damaszkuszra, mely behódolt, adót vetett ki.⁷³ Ezután átkelt a Libanon-hegységen, behódoltatta a part menti városokat Szidóntól kezdve (Bejrút, Ğubayl, Ğabala), egyedül Tripolival nem boldogult, majd Barzūya (Borzo) és Bulūniyās (Balanaiai) erődjét is megszerezte, és hatalmas zsákmánnyal tért vissza Antiochiába augusztusban.⁷⁴ Erről a hadjáratról III. Asot örmény királyhoz írott levelében a császár azt állította, hogy eljutott Galileába is Jeruzsálem felszabadítása céljából. Ez alighanem túlzás volt, de nyilván azal a céllal, hogy ezzel is nagyobb segítséget szerezzen a muszlimok elleni következő hadjáratokhoz,⁷⁵ amelyek egyelőre alighanem Tripoli, mint a legfontosabb közeli erődí-

⁶⁹ *Leó diakónus* 112–113., 116–118. o.; *Skylitzes* II. 158–159. o.; *Asolik* 134–135. o.

⁷⁰ *Skylitzes* II. 155. o.; *Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche, continuateur de Sa'id ibn Bitriq.* (Ed. et tr. I. Kratchkovsky et A. A. Vasiliev.) *Patrologia Orientalis* 23. Paris, 1932. (A továbbiakban: PO 23.) 350. o.

⁷¹ PO 23. 353. o.

⁷² *Leó diakónus* 146–148. o.; PO 23. 353–354. o.; *Miskawayh* 326–327. o. (a 972-es hadjáratról, mely Bagdadban zavargásokat okozott), 335–336. o.; *Asolik* 137. o.

⁷³ *Skylitzes* II. 168. o. szerint idáig haladt csak.

⁷⁴ PO 23. 368–369. o.; *Leó diakónus* 150–153. o. csak Balanaiai, Berytos és Tripoli megtámadását említi. A hadjáratához lásd még: *Walker, Paul E.: The 'Crusade' of John Tzimiskes in the Light of New Arabic Evidence. Byzantion*, 47 (1977). 301–327. o.

⁷⁵ A levelet lásd: *Armenia and the Crusades Tenth to Twelfth Centuries. The Chronicle of Matthew of*

tett kikötőváros bevételére irányultak. Talán ezt a menetrendet követte Michael Burtzes, mikor a következő év tavaszán Antiochiából kiindulva Tripoli előteréig dűlta a vidéket.⁷⁶ Eddigre azonban megváltozott a helyzet – Ioannes Tzimiskes 976. január 10-én meghalt.

A 969-es uralkodóváltás voltaképpen csak annyi változást hozott, hogy a Phokasokat eltávolították, de az események további alakulása azt mutatja, hogy az érdekelt csoportok közül csak a katonák lehettek elégedettek. Folytatódott a keleti terjeszkedés, akár csak a pénz és emberanyag hadseregbe csatornázása és a keleti keresztényekkel egyezkedő politika. Az egyház nem lehetett túlságosan elégedett, erre utal az, hogy 974-ben lemondatták a pátriárkát is. Ez talán Bardas Skleros időleges eltűnésével magyarázható, aki 972–974 között eltűnik a forrásokból, de Skylitzes egy későbbi adata szerint I. Ioannes idején a császár ellen szervezkedett, mire lefoglák és megvakíttatásra ítélték. Ezt azonban nem hajtották végre és a császár uralkodásának végére ismét főparancsnoki tisztséget töltött be.⁷⁷ Ekkor az a helyzet állt elő, hogy a legitim uralkodó, II. Basileios már 18 éves volt, így elvileg nem volt szükség társuralkodóra. Ott volt mellette rokona, Basileios Lekapenos, aki kisegíthette a gyakorlati ügyek intézésében (egyébként Theophano is visszatérhetett a száműzetésből). Viszont Bardas Skleros magistros, a birodalom legtekintélyesebb katonája számára nem volt kérdés, hogy az előző két katonacsászár után ő lesz a harmadik. A parakoimomenos mindenesetre leváltotta tisztségéből, és Mesopotamia duxának jelölte ki, s Petros stratopedarchest tette a helyére. Skleros ezzel a rendezéssel egyáltalán nem volt megelégedve, ezért felkészült a lázadásra, majd miután fiát, Romanost kihozatta a fővárosból, császárrá kiáltotta ki magát. Hatalmába kerítette Melitene városát, ahol 420 000 aranyat szerzett, elfogatta az adószedőket is, a beszedett összegeket is elvette tőlük, a pénzt Charpete városában, fő erősségében helyezte el. A határvidéki örmények és más csapatok támogatása mellett még a szomszédos muszlim emírektől is segédcsapatokat és pénzt kapott.⁷⁸ Egyszóval igazi soknemzetiségű haderő gyűlt köré, a megszerzett adópénzek és szövetségesi hozzájárulások mellett még a tehetősebbektől is újabb összegeket szedett be, hiszen tisztában volt vele, hogy az efféle vállalkozás csak bőséges pénzforrásokkal sikerülhet.⁷⁹ Ahogy a nyár közeledett, a kormányzat is cselekvésre szánta el magát, ezért utasították Petrost, hogy a lojális csapatokat Kaisareiaiban gyülekeztesse. Előbb még elküldték Nikomedia püspökét, Stephanost, hogy próbálja meg rábeszélni a lázadót a fegyverletételre, de a válasz az volt, hogy vagy önként fogadják el császárnak, vagy akaratuk ellenére szerzi meg a trónt. Erre a parakoimomenos utasította Petrost, hogy vegye ellenőrzése alá a nyugatra vezető utakat, és verje vissza a várható támadást. Skleros hamarosan meg is indult Kaisareia felé, egy különítménye haladt elől Anthes Alyates vezetésével, hogy felderítse a terepet,

Edessa. (Tr. from the original Armenian with a Commentary and Introduction by Ara Edmond Dostourian.) Lanham–New York–London, 1993. 28–33. o. Magyarul lásd: *Regan* 292–297. o. *Asolik* 136–137. o. úgy zárja le I. Ioannes uralkodásának leírását, hogy adót fizettek neki délen az arab törzsek, északon a szarmata népek és keleten az ibérek (grúzok).

⁷⁶ PO 23. 372. o.

⁷⁷ *Leó diakónus* 148–149. o.; *Skylitzes* II. 168., 170. o. Lásd még: *Seibt, Werner*: Die Skleroi. Eine prosopographische-sigillographische Studie. Wien, 1976. (A továbbiakban: *Seibt*) 35. o.

⁷⁸ *Skylitzes* II. 170–171. o. szerint Abu Taglibbal házassági kapcsolat is összekötötte őket, bár nem világos, hogy miként; *Miskawayh* 424. o.; PO 23. 372. o.; *Asolik* 140. o.

⁷⁹ *Skylitzes* II. 171. o.

azonban a Kukulithos-szorosnál Eustathios Maleinos csapataiba ütköztek.⁸⁰ Hosszabb küzdelem után Alyates meggondolatlanul rohamra indult, de elesett, katonái pedig szétfutottak az erdőkben. A kudarc nem volt hatás nélkül a felkelőkre: Skleros testőrpáncsnoka (*hetairearches*) is átállásra készült, de mikor ezt a trónkövetelő megtudta, arab zsoldosaival megölette.⁸¹ A császáriak továbbra is türelmesen várták a támadást, ellenőrzésük alatt tartották az utakat, a lázadók ekkor még mindig csak a hegyes határsávban és a Melitene-medencében vetették meg a lábukat. Skleros egy ideig tétlen volt, de mikor az örmény Sachakios Brachamios (Sahak, Vahram fia), aki már Antiochia 969-es bevételénél kitüntette magát, mellé állt, irányításával három napon belül kijutottak Laporához (Lykandos). Erre a stratopedarches is éjjeli menetben ide vonult, de mivel halogatta az összecsapást, Skleros végül hadicselhez folyamodott. Úgy tett, mintha serege étkezéshez készülne, mire a császáriak is így tettek, gondolván, aznap sem lesz harc. A trónkövetelő ezt észrevette, rohamot indított, és bár a harc elhúzódott, de végül átkaroló manővere nyomán elsőként Michael Burtzes, majd az egész sereg megfutamodott. A táborban jókora zsákmányt szereztek a lázadók, majd megszerezték Tzemandos gazdag és népes városát; ráadásul több magas rangú tisztviselő is átállt: először Burtzes, majd Andronikos Lydos dux és fiai.⁸² Burtzessel együtt hamarosan Antiochia is Sklerosé lett, ahová a keresztény arab sejket, Ubaidallah patrikiost küldte kormányzónak.⁸³

A helyzet most már veszélyessé vált, ezért a kormányzat a megbízható Leon proto-vestiariost küldte Anatóliába szinte „diktátori” hatalommal felruházva, valamint Ioannes patrikiost segítségül.⁸⁴ Kotyaionhoz vonultak, ahol Petros összegyűjtötte serege maradványát, Skleros közben Dipotamonhoz (Mesanax) vonult. Leon kezdetben ajándékokkal és rangajánlatokkal próbálta megnyerni a lázadókat, de ezt csak a gyengeség jelének értékelték. Ezért aztán egy merész manőverrel elkerülte a lázadók táborát és keletnek vonult tovább, hogy hátországukat fenyegetse és visszavonulásra bírja őket, majd Kappadokiában egyesült Maleinos csapataival. Ezzel sikerült is megfélemlítenie őket, hiszen most már családjaikért aggódhattak, ezért Burtzest és Romanos Taronitest küldte utánuk az ellencsászár, hogy zaklassák a császári sereget és akadályozzák meg, hogy portyázókat küldjenek szét (a csatározó taktika szerint), de kerüljék a nyílt csatát. Ez így is történt, egészen addig, amíg, kiderült, hogy az aleppóiak évi adóját hozó karaván épp a közelben halad, Oxylithos erődje mellett. Ezt az összeget egyik oldalon sem akarták elszalasztani, ennél fogva mégis csatára került sor, melyben a lázadók súlyos vereséget szenvedtek. A császáriak minden elfogott örményt kardélre hánytak, mivel ők csatlakoztak először a felkeléshez (márpedig a sereg jórészt belőlük állhatott, hiszen vezérei is örmények voltak).⁸⁵ Az átpártolások ismét megindultak, Skleros tehát nem halogathatta

⁸⁰ Az utóbbi karrierjéről, rokoni kapcsolatairól lásd: *Saunders, William B. R.*: The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus, 969–970. *Dumbarton Oaks Papers*, 36 (1982). 211–219. o.

⁸¹ *Skylitzes* II. 171–172. o.

⁸² *Skylitzes* II. 172–173. o. *Leó diakónus* 154. o. tévesen azt állítja, hogy Petros elesett a csatában, PO 23. 372–373. o. leírása a Ğaihan menti csatáról.

⁸³ PO 23. 373. o.

⁸⁴ *Skylitzes* II. 173. o. *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum. Nach dem Geschichtswerk des Johannes Zonaras. 969 bis 1118. (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Trapp.)* Graz–Wien–Köln, 1984. (A továbbiakban: *Zonaras*) 44. o.

⁸⁵ *Skylitzes* II. 173. o.; PO 23. 374. o.

az összecsapást, ezért Leon serege közelébe vonult Rageashoz. Az utóbbiak viszont nyugodtan várhattak volna, hiszen az átállások fokozatosan gyengítették a lázadókat, de a tapasztalatlanabbak a legutóbbi győzelmen elbizakodva csatát akartak. A veteránok inkább a halogatást ajánlották, a protovestiarios azonban hagyta magát meggyőzni a fiatalabbaktól. A csatában Skleros vezette a lázadó sereg közepét, öccse, Konstantinos a jobbszárnyat, Konstantinos Gauras a balt. Dühödt rohamuk elsöpörte a császári sereget, Petros és Ioannes patrikios, valamint még sokan az előkelők közül elesetek, Leon fogságba került, akárcsak a korábban Sklerostól elpártolt Theodoros és Niketas Hagiochazarites, akiket ezért felségárulóként megvakítottak, nyilván az esetleges további dezertőrök megfélemlítésére; Maleinos elmenekült.⁸⁶

977 őszén a császári seregek súlyos helyzetbe kerültek, Anatólia nagyrészt elveszett, Attalia is elpártolt a helyi flottával együtt. A tengeri uralom nélkül viszont nem lehetett bevenni Konstantinápolyt, ahol a lázadóknak nem volt támogatása, eltérően II. Nikephorostól és I. Ioannestól. A lázadó flotta parancsnoka, Michael Kurtikios feldúlta a part menti szigeteket és Abydoshoz hajózott, hogy lezárja a tengerszorost, de a görög-tűzzel felszerelt császári flotta Phokaia mellett legyőzte.⁸⁷ A szárazföldön viszont Skleros sikeresen folytatta az előrenyomulást, és hamarosan Nikaia alá ért, melyet Manuel Erotikos védett. Mivel a trónkövetelő megpróbálta kiéheztetni, az élelem hamarosan megfogyatkozott, a parancsnok azonban egy ügyes cselellettel megmentette a város védőit és lakóit. A gabonátárolókat homokkal töltötte fel, és a tetejébe szóratta a maradék gabonát, elhítelve, hogy még két évre elegendő készlete van, Sklerosnak pedig felajánlotta, hogy átadja a várost, mivel úgymint inkább az ő pártján áll, ha biztosítja a szabad elvonulást neki és embereinek. Skleros bele is egyezett, mire a császári csapatok a lakossággal és minden felszereléssel elvonultak a fővárosba, így Nikaia üresen került a lázadók kezére.⁸⁸ Ezzel 978 elejére Anatólia elveszett a császáriak számára, akik csupán annyi sikert könyvelhettek el, hogy Antiochiát visszapártolásra bírta az új pátriárka, Agapios.⁸⁹

978 tavaszán a kormányzat már csak egy lehetőséget látott Skleros legyőzésére, de attól eddig nem véletlenül húzódoztak: Bardas Phokas kellene ellene küldeni, hogy a Phokas-párti katonaságot és a rokon Maleinosokét magához vonva és esetleg kaukázusi grúz segédcapatokkal fordítsa meg a harcok menetét. Kihozták hát chiosi száműzetéséből, megeskették, hogy sosem fog felségárulást elkövetni, majd kinevezték főparancsnoknak és indulhatott is Kisázsia felé. Előbb Abydosnál próbált átkelni, de itt Romanos Skleros őrizte a túlsó partot, ezért végül a Boszporusznál kelt át titokban, és éjszakai me-

⁸⁶ *Skylitzes* II. 173–174.o.; PO 23. i. h. *Asolik* 140–141. o. szerint a „nyugat minden népét” összegyűjtötték és „Ward” ellen küldték, a csatában az örmények nagyon bátran küzdöttek, köztük Grigor és Bagarat Taronból és Zaphranik, Mokk fejedelme; a görögöket ellenállhatatlan rohammal megverték, sokan elesetek vagy fogságba kerültek, „Petranos” eunuch is elesett.

⁸⁷ *Leó diakónus* 154–155. o.; *Skylitzes* II. 174. o. Az előbbi szerint Bardas Parsakutenos, a 970-es Phokas-lázadás támogatója volt a császári flotta parancsnoka, az utóbbi szerint Theodoros Karantenos. A görög-tűz titkának birtokában mindig is a konstantinápolyi flotta volt a legerősebb, könnyedén elbánhatott a tartományi flottákkal, ha a szükség úgy hozta, mint Szláv Tamás felkelése (820–823) idején.

⁸⁸ *Skylitzes* II. 174. o.; *The Alexiad of Princess Anna Comnena, Being the history of the reign of her father, Alexius I. emperor of the romans, 1081–1118 A. D.* (Tr. by *Elizabeth A. S. Dawes.*) London 1928. 270. o. szerint a város védője Manuel Komnenos volt, keleti főparancsnok, családja öse, I. Alexios nagyapja.

⁸⁹ PO 23. 375–378. o. 978. jan. 22-én iktatták be hivatalába, Sachakios Brachamios és Mahfuz ibn Habib, Skleros arab szövetségese és a városbéli örmények hiába próbálták visszaszerezni a várost.

netben Kaisareiába sietett, ahol csatlakozott hozzá Eustathios Maleinos és Michael Burtzes is.⁹⁰ Sietve összegyűjtöttek egy akkora sereget, amekkorát tudtak, majd indultak is nyugatra. A hírre Skleros is felismerte, hogy most egy igazi katona az ellenfele, nem hitvány palotabeli eunuchok, mint azelőtt, így Nikaiából sietve indult vissza, és Amorion alatt találkozott Phokas seregével 978. június 19-én. Véres ütközetre került sor, melyben végül a császári csapatok demoralizáltsága döntött a lázadók javára. A főparancsnok azonban rendezetten tudta visszavonni seregét, és mivel személyesen vezette az utóvédet, párviadalban megölte az őket üldöző Konstantinos Gaurast, majd Charsianonba húzódott vissza.⁹¹ Mivel a felkelés leverése továbbra sem sikerült, Davithoz, az ibér (grúz) Tayk fejedelméhez fordultak segítségért, akivel Phokas még korábban, Chaldia duxaként jó kapcsolatot tartott fenn. A kuropalates – valószínűleg még 966-ban kapta meg a címet⁹² – hajlandó is volt segíteni, de persze nem ingyen. A császár a segítségért cserébe hajlandó volt átadni neki élete végéig a határvidéken Haltoyarič, Čormayri és Karin (Theodosiopolis) erődjét, a hozzá tartozó Basean területét, Sevuk erődjét, végül Harkh és Apahunikh földjét, cserébe 12 000 fős grúz sereglyhadat küldött.⁹³ Skleros egyébként 978 folyamán Antiochia mellett egy szövetségesét is elveszítette, ugyanis Abu Taglib emír vereséget szenvedett a Bujida Adud ad-Daulától, s 978. június 21-én feladta Moszult is, majd bizánci területre húzódott. Az ellencsászár támogatását kérte, aki azonban ekkor már Phokas seregével volt elfoglalva, de megígérte neki, hogy megsegíti majd, miután győz. Ezután az emír csapatai egy részét küldte Skleroshoz, és várta, hogy mi lesz a harc kimenetele.⁹⁴ Végül azonban a grúzokkal kiegészített bizánci haderő 979. március 24-én legyőzte a trónkövetelőt a Halys közelében. Skylitzes szerint a két vezér még párbajt is vívott egymással, melyben Skleros súlyosan megsebesült, de végül maroknyi kísérőjével, öccsével és fiával elmenekült Diyār Bakr-ba, Mayyāfāriqīn mellé.⁹⁵

A polgárháború tehát véget ért, miután súlyos pusztítást okozott a birodalomban – Leó diakónus szavaival: „négy évig pusztította Ázsiát, tűzzel pusztítva el a vidéket és lerombolva a városokat.”⁹⁶ Egy örmény krónikás szerint az egész görög birodalomra kiterjedt a háború – falu falu ellen, város város ellen harcolt, mindenütt ömlött a vér. Az

⁹⁰ Skylitzes II. 175. o.

⁹¹ Skylitzes II. 175.o. Leó diakónus 154. o. szerint az Amorion melletti lovasharcra alkalmas síkon Pankaleiánál Bardas Phokast is leütötték a lováról, de nem ismerték fel, így megmenekült; PO 23. 374–375. o. adja meg a dátumot, mely szerint a Banqāliyā-nál vívott csatában mindkét fél sok harcost veszített.

⁹² Seibt 44. o.

⁹³ Asolik 141–142. o., a létszám a Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles. The Original Texts and the Armenian Adaptation. (Tr. with an Introduction and Commentary by Robert W. Thomson.) Oxford, 1996. 374. o. Egyébként Skylitzes II. 175. o. szerint Phokas az első csata után újabb csapatokat gyűjtött, majd Basilika Therma mellett ismét vereséget szenvedett Sklerostól. – Seibt 43–44. o. 977 őszére teszi az eseményt, de újabban inkább nem fogadják el az adat hitelességét, lásd: Holmes, Catherine: Basil II. and the Governance of Empire (976–1025). Oxford, 2005. 453–456. o.

⁹⁴ PO. 23. 398–399. o.; Miskawayh 423–425. o.

⁹⁵ Leó diakónus 155. o.; Skylitzes II. 176. o. szerint a csata helye Pankaleia volt, a Halys mellett, ez alighanem az első csatára utal, a Halys említése viszont keletebbre mutat, Charsianonba, amit a grúz források is megerősítenek, lásd: Tarchnišvili, Michael: Die Anfänge der Schriftstellerischen Tätigkeit des hl. Euthymius und der Aufstand von Bardas Skeros. Oriens Christianus, 38 (1954). 122. o. egy grúz templomi felirat szerint „Charsananiban, a Sarvenisni nevű helyen” volt a csata. PO 23. 399–400. o.; Miskawayh 425–426., 436. o.; Asolik 142. o.

⁹⁶ Leó diakónus 153–154. o.

egész országban általános lett az éhínség. A holttestek tömegével hevertek az utakon és az utcákon, az élők sorsa szánalmasabb volt, mint a holtaké. A tetemekre gyűlő farkasok felfalták az élőket is.⁹⁷ Skleros néhány híve – Christophoros Epeiktos, Bardas Mungos és Andronikos Lydos fiai – még hónapokig kitartott Thrakesion themában, míg végül amnesziát kaptak.⁹⁸ Igazi gondot jelentett viszont, hogy az ellencsászár a Bujidák segítségével folyamodott arab területen, ami azzal fenyegetett, hogy a harc ismét kirobban, ezáltal egy muszlim hatalom támogatásával. Végül ugyan Bagdadba vitték, de ez inkább tisztes fogság lehetett, és a következő években gyakori diplomáciai tárgyalások folytak a személyéről. A belső helyzet sem volt túlságosan megnyugtató: Bardas Phokas a birodalom legfontosabb katonai tisztségét töltötte be és az előzmények ismeretében nem lehetett tudni, mikor próbál majd magasabbra jutni (a grúz szövetség is inkább az ő személyéhez kötődött, mint a birodalom iránti hűséghez). A keleti hadjáratok nagyarányú felújítása ugyan nem volt napirenden – bár a domestikos három ízben (981, 983, 985) hadjáratot vezetett Szíriába –, de a Phokasok visszatérése nyomán ez is várható volt. Egyelőre azonban a belső feszültségek növekedtek – a parakoimomenos nem akarta II. Basileios túlságosan szabadjára engedni. A császár viszont eddigre már eldöntötte magában, hogy ő lesz a birodalom egyedüli ura, és nem fogja eltérni senki befolyását a kormányzás ügyeibe. A következő években el kellett dőlnie annak is, hogy ki az igazi úr Konstantinápolyban. A feszült légkőről tanúskodik a Bujida követ, Ibn Shahram beszámolója is – a tárgyalások oka Bardas Skleros volt, akit a kormányzat szeretett volna hazacsábítani, valószínűleg azért, hogy ellensúlyozhassa a Phokasokat. A követ Charsianonban találkozott Bardas Phokassal 982 nyarán, aki ellenezte, hogy egyezségre jussanak és félt attól, hogy a császár bajt okoz nekik.⁹⁹ Később Konstantinápolyban aztán a császárral és Leon Phokas kuropalattesszel (aki szintén visszakerült a régi pozíciójába) is tárgyalt, ahol rájött, hogy az utóbbi, Basileios Lekapenos és több patrikios az udvarban ellenzik a békét – a katonák aggódtak amiatt, hogy nem lenne rájuk szükség és csökkenének fizetésüket, mint béke idején szokásos. Így inkább a császár megnyerésére törekedett, akinek azzal érvelt, hogy Adud ad-Daula környezete is ellenzi a megegyezést, de ő maga szeretné. Intette a császárt, hogy a bizánciak tulajdonképp közömbösek az iránt, hogy ki a császár; II. Basileios viszont azt hozta fel, hogy nem mehet szembe a katonai vezetőkkel, akik már így is árulójuknak és tönkrevőjüknek tartják őt. Mikor aztán a parakoimomenos megbetegedett, távollétében ellenfele, a császár bizalmasa, Nikephoros Uranos segítségével megegyeztek a 10 évre szóló békéről és Skleros visszaküldéséről. Lekapenos visszatérve dühös volt a dolog miatt, de a császár azzal nyugtatta, hogy az udvarban ő áll hozzá a legközelebb, ő az egyetlen, aki szeretettel van iránta, ő az egyetlen rokona, és bírja nagyrebecsülését, míg a többiek közömbösek az iránt, hogy ő vagy más a császár – ezért óvja mindkettejük életét, és ne higgyen Leon Phokasnak; emlékezhet rá, hogy Bardas Phokas egy bizonyos Ibrahimot küldött Adud ad-Daulához követtségbe, hogy támogatást kérjen tőle tervezett lázadásában, de a követ beszámolt erről a császárnak. A parakoimomenos végül belenyugodott a tervezet feltételeibe, de keresz-

⁹⁷ *Asolik* 141. o.

⁹⁸ *Skylitzes* II. 177. o.

⁹⁹ *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate, Original Chronicles of the Fourth Islamic Century.* (Ed., tr., and elucidated by *H. F. Amedroz* and *D. S. Margoliouth.*) Vol. VI. Oxford, 1921. (A továbbiakban: *Abu Shuja*) 14. o.

túlvitte, hogy Nikephoros Uranos menjen Bagdadba, az egyezmény jóváhagyására.¹⁰⁰ Uranos Bagdadban megegyezést próbált tető alá hozni arról, hogy Bardas Skleros visszatér Bizáncba társaival együtt, ahol a császár újra kegyeibe fogadja és visszaadja korábbi tisztségét. Előbb Konstantinos és Romanos Skleros térne vissza a követekkel együtt, majd, ha ők jó bánásmódnak örvendenek, három év múlva visszatér az egykori trónkövetelő.¹⁰¹ Mindkét egyezmény létre is jött, de Adud ad-Daula 983. április 26-án meghalt, így a megvalósításukra már nem került sor, sőt Uranost is bebörtönözték, mert állítólag meg akarta mérgeztetni Bardas Sklerost.¹⁰² Így Skleros Bagdadban maradt, Konstantinápolyban pedig a palotabeli erőviszonyok alakulása rövidesen újabb fejleményekhez vezetett: a parakoimomenos összeesküvést szőtt a császár ellen 985-ben, mire megfosztották a tisztségétől és monostorba küldték (nem sokkal élte túl a megaláztatást), majd 986 elején Bardas Phokast is leváltották, és Antiochia duxának tették meg helyette.¹⁰³

Ez utóbbi azzal volt összefüggésben, hogy II. Basileios úgy döntött, a hadsereg irányítását magának tartja meg, és nem engedi tovább a keleti arisztokraták túlzott befolyását. Ennek megalapozását a bolgárok elleni hadjáratral szerette volna elérni, akik I. Ioannes halála óta macedóniai központtal újjáépítették birodalmukat. Szándékáról azonban nem is értesítette Bardas Phokast és a keleti hadvezéreket, amikor 986 júniusában elindult Triaditza (Szófia) ostromára – ez nyilvánvaló jele volt az irántuk érzett bizalmatlanságának. De hamarosan kiderült, hogy a császár igyekezetét így is könnyen el tudják szabotálni: a vezérek tehetetlensége miatt a sereg egészen eltunyult. Ezért aztán a bolgárok, akik a hegyekben álltak lesben, rajtaütéssel meg tudták semmisíteni az élelem- és takarmánygyűjtő csapatokat, és a hanyagul őrzött ostromgépeket is fel tudták égetni. Mivel a gondatlan felhasználás miatt kifogytak az élelemkészletek, végül fel kellett hagyni az ostrommal.¹⁰⁴ Más forrás szerint a visszavonulás oka az volt, hogy a nyugati főparancsnok, Stephanos Kontostephanos attól tartott, hogy ha a császár hadjárata eredményes lesz, nem hallgat majd senkire és maga vezeti majd a háborúkat és nem fog majd egyetlen hadvezért sem kiemelten kezelni, azért arra törekedett, hogy megghiúsítsa szándékát. Megvádolta az összeköttetés biztosítására hátrahagyott Leon Melissenost – akinek amúgy is ellensége volt –, hogy a trónra tör, és már vissza is indult Konstantinápolyba, ezért rendelte el a császár a visszavonulást.¹⁰⁵ A visszavonuló sereget azonban 986. augusztus 16-án szétverték a bolgárok „Trajanus kapujánál”, és még a császár felségjelvényeit, sátrát és poggyászát is elzárkányolták.¹⁰⁶ II. Basileios önálló hadvezéri bemutatkozása tehát teljes kudarcba fulladt, aminek súlyos következményei lettek. A hatalmasok elégedetlensége ismét fellángolt, és várható volt újabb megmozdulásuk, de ennél is rosszabb volt, hogy Bagdadban Samsam ad-Daula és Bardas Skleros úgy ítélte, hogy itt az idő a fellépésre. 986 végén megegyeztek arról, hogy Skleros visszatér Bizáncba, szövetséget kötöttek,

¹⁰⁰ *Abu Shuja* 24–25., 29–34. o.

¹⁰¹ *Abu Shuja* 35. o.

¹⁰² *Skylitzes* II. 176–177. o.; PO 401–402. o.; *Abu Shuja* i. h.; *Seibt* 49. o.

¹⁰³ PO 23. 416–417. o.; *Chronographia* 38. o.; *Skylitzes* II. 180. o. (későbbre helyezve az eseményt.)

¹⁰⁴ *Leó diakónus* 155–156. o.

¹⁰⁵ *Zonaras* 48–49. o.; *Skylitzes* II. 178. o. Melissenos viselkedése 986 tavaszán Balanias ostrománál mindenesetre okot adhatott a gyanakvásra, lásd: PO 23. 416–417. o.

¹⁰⁶ *Leó diakónus* 156–157. o.; *Skylitzes* II. i. h.; *Zonaras* i. h.; PO 23. 419. o.; *Asolik* 186–187. o.

melyben az utóbbi vállalta, hogy átad a határvidéken hét erődöt és elengedi a muszlim foglyokat bizánci területről, cserébe kísérőit is elengedték, pénzt és segítséget ígértek a visszaútra.¹⁰⁷ A lázadó vezér 987 elején örményekből és beduinokból álló seregével bevonult Melitenébe, és császárrá kiáltotta ki magát – a polgárháború újra elkezdődött.¹⁰⁸

Erre a híre a császár kénytelen volt Bardas Phokast visszahelyezni főparancsnoki tisztségébe, majd elküldte a lázadók ellen, de előbb megeskette, hogy „alázatos, szófogadó és engedelmes” marad.¹⁰⁹ Az esküt azonban az utóbbi aligha vehette komolyan, mivel míg keleten gyűjtötte a csapatokat, egyúttal folytatódott az elégedetlen arisztokraták szervezkedése is. Ráadásul harc helyett tárgyalni kezdett Sklerossal arról, hogy közösen lépnek fel a császár ellen, és a győzelem után megosztják egymás között a birodalmat. Eszerint Phokas lenne a császár, Skleros pedig a két határvidéki dukátust, Antiochiát és Mesopotámiát kormányozná és a korábban I. Ioannes által lerohant területeket, Szíriát, Föníciát és Palesztinát. Az egyezkedés azonban végül azzal végződött, hogy Phokas elfogatta és Tyropoion erődjébe záratta Sklerost, majd szeptember 14-én Eustathios Maleinos udvarházában császárrá kiáltották ki.¹¹⁰

Bardas Phokas ezután megindulhatott Konstantinápoly ellen és nem okozott neki különösebb nehézséget eljutni a tengerszorosokig. A Skleros vezette polgárháborútól eltérően az egész keleti haderő mellette állt, így Anatólia gyorsan az övé lett, nem lehetett ellene egy rivális hadurat vagy kaukázusi örmény vagy grúz uralkodót segítségül hívni.¹¹¹ A nyugati csapatok a bolgár háború miatt nem voltak felhasználhatók, de amúgy sem voltak sem mennyiségben, sem minőségben egyenlők a keletiekkel. 987 végén Phokas alvezére, Kalokyros Delphinas már Chrysopolisnál, a fővárossal szemben vert tábornok, Leon Melissenos pedig Abydoshoz vonult.¹¹² II. Basileos helyzete kétségbeesettnek tűnt, hiszen a kincstár is kiürült, és katonáknak is híján volt. Az előbbin azzal segített, hogy 988 áprilisában visszavonta II. Nikephoros monostori birtokok növelését tiltó törvényét, hogy az egyház támogatását biztosítsa.¹¹³ Az utóbbit pedig oly módon orvosolta, hogy feleségül adta testvérét, Annát a kijevi Rusz fejedelméhez, Vlagyimírhoz. (Ezt a lépést korábban VII. Konstantin és II. Nikephoros is elképzelhetetlennek tartotta.)

¹⁰⁷ *Abu Shuja* 115–116. o.; PO 23. 419. o.

¹⁰⁸ *Abu Shuja* 117. o.; *Asolik* 187. o. szerint 31 nap alatt ért Bagdadból Melitenébe, támogatta Mayyāfāriqīn emírje, Bad is, PO 23. 420–421. o. a serege aligha volt tehát nagyobb méretű. A sietséget az is indokolhatta, hogy Samsam ad-Daula ekkor már hareban állt a Dél-Íránt kormányzó bátyjával, így a közelgő bagdadi uralomváltást Skleros nem akarta megvárni l. *Seibt* 50. o.

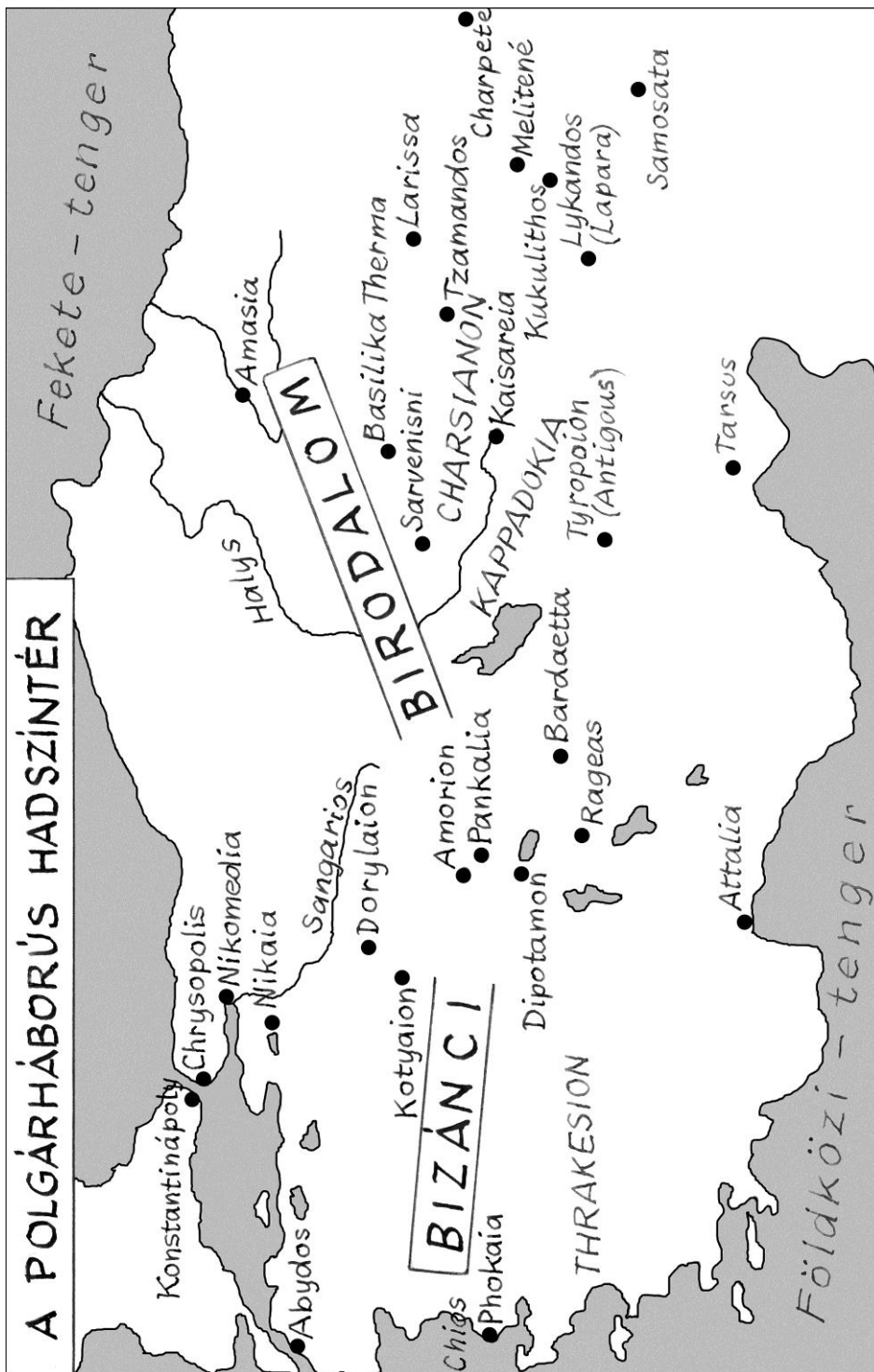
¹⁰⁹ PO 23. 421. o.

¹¹⁰ Chronographia 33. o. szerint a leghatalmasabb családok támogatták, és az ibérek is küldtek egy segélyhadat; *Skylitzes* II. 179–181. o.; *Zonaras* 49–51. o.; PO 23. 422–423. o. alapján úgy tűnik, hogy Skleros azért nem volt teljesen bizonyos a sikerben, mivel fiát, Romanost a császárhoz küldte, hogy akárhogy is alakuljon a küzdelem, valamelyikük biztosítsa a család szerencséjét – az biztos, hogy ezúttal jóval kisebb erőforrások álltak a rendelkezésére, mint első lázadásakor. *Asolik* 188. o. szerint Skleros elfogása után arab csapatai hazatértek, de útközben Apahunikhig feldúlták a vidéket.

¹¹¹ *Abu Shuja* 118. o. szerint a közvélemény és a katonaság mellette volt, a legitim császárok csak kevés csapattal rendelkeztek.

¹¹² *Seibt* 54. o. datálása

¹¹³ *McGeer*: The Land Legislation... 109–110. o.

Cserébe azonnal 6000 harcost kapott, akikre már égető szüksége volt.¹¹⁴ Először Delphinus seregén ütöttek rajta, és sikerült is szétverniük, a vezért elfogták és kivégezték, de fogságba esett Bardas Phokas megvakított testvére, Nikephoros is.¹¹⁵ A flotta segítségével még egy elterelő manővert is végrehajtottak: Gregorios Taronites vezetésével csapatokat küldtek Trapezunba. Úgy tűnik, itt a császárhű lakosság közül erősítéseket tudott toborozni, de végül Bardas Phokas fia, a „ferdenyakú” Nikephoros ibér támogatással legyőzte a császáriakat. Alig ezután érkezett meg a chrysopolisi győzelem híre, erre a grúz segélycsapatok visszatértek hazájukba.¹¹⁶ Antiochiában Agapios pátriárka úgy tűnik, megint a város elpártoltatásán ügyködött, de az ottani őrség parancsnoka, Leon Phokas (Bardas fia) apja figyelmeztetésére kicsalta a városból, majd 989. március 2-án kizárta onnan.¹¹⁷

A tengeri hatalom birtokában tehát lehetséges volt diverziós műveletek végrehajtása, az ellencsászár seregével azonban csak a szárazföldön lehetett leszámolni. A döntés végül Abydosnál történt meg, melyet Leon Melissenos tartott ostromzár alatt. A kikötőváros fontos hely volt, hiszen innen meg lehetett próbálni az átkelést Európába. Mivel a kisázsiai tengerpart a lázadók kezén volt, hajóikat is ide összpontosították, és megakadályozták a kereskedelmi forgalmat a főváros felé. Végül Bardas Phokas is ide vonult teljes haderejével, hogy bevegye a várost, mire a császár előbb Kyriakos flottaparancsnokot küldte a védők segítségére, majd maga is átkelt a tengeren. A part menti úton április 13-án megtámadta a lázadókat, miután felgyújtotta a partra vontatott hajóikat – a váratlan rajtaütés megint sikerrel járt, Bardas Phokas, mikor kivonult a táborból és támadásra indult, lezuhant lováról és megölték.¹¹⁸ Fejét ezután levágták és lándzsahegyen vitték körbe a fővárosban, majd elküldték a lázadókhöz Ázsiába, az elfogott lázadó vezéreket, Theognostos Melissenost, Theodosios Mesonyktest és másokat szamarakra ültetve parádéztatták végig a fórumon.¹¹⁹ A polgárháború legnehezebb része ezzel lezárult, de volt még egy probléma: Phokas felesége, férje haláláról értesülve szabadon engedte

¹¹⁴ *Abu Shuja* 118–119. o.; PO 23. 423. o. (*Kmoszó*: i. m. 116. o./66. j. a lázadás kezdeti szakaszának, a chrysopolisi csatáig szóló részének magyar fordítása), *Chronographia* 34–35. o.; *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text.* (Tr. and edited by *Samuel Hazzard Cross* and *Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor.*) Cambridge, Massachusetts, 1953. 93. o.

¹¹⁵ *Leó diakónus* 157. o.; *Skylitzes* II. 181. o.; *Zonaras* 51. o. PO 13. 424. o.; *Asolitik* 811–189. o. szerint egy éjjel hajókkal titokban csapatokat tettek partra a lázadók erődített tábora mögött, majd hajnalban a flotta megjelent a tábor előtt, mire a csapatok kivonultak, de hátra támadták és szétverték őket. A csata időpontja nem világos, *Seibt* 54. o. 988. elejére teszi, *Holmes* 246. o. 988 végére, 989 elejére datálja.

¹¹⁶ PO 23. o. 424–425. o.; *Asolitik* 189. o. arról ír, hogy Chrysopolis után Bardas Phokas elküldte az ibéreket, uo. 140–141. o. szerint Taronites az első polgárháborúban Skleros híve volt.

¹¹⁷ PO 23. 425. o.

¹¹⁸ Az abydosi csata leírása *Leó diakónus* 157–158. o. és *Asolitik* 189. o. alapján. *Skylitzes* II. 181–182. o., *Zonaras* 51–52. o. és a *Chronographia* 35–37. o. inkább nyílt csataként írja le, melyben Phokas rohamra indult a császár ellen, de mielőtt elérte volna, lecsúszott a lováról, összeesett és meghalt, állítólag mérgezés miatt, melyet megvesztegetett szolgája tett az italába – (*Seibt* 54. o. szerint gutaütés végzett vele) – elég hihetetlen, hogy ez ebben a formában kivitelezhető lett volna, ezért inkább csak a rövidebb, rajtütéses leírást fogadom el. Aristakes örmény krónikás szerint a császár csak négyezer emberrel kelt át a tengeren és támadta meg a lázadók sokaságát, ez is inkább rajtaütésre utal – <http://rbedrosian.com/a2.htm> Lap 2/3 (Letöltés: 2005. 12. 14.) A dátumot PO 23. 425–426. o.-nál találhatjuk.

¹¹⁹ *Skylitzes* II. 182. o. Leon Melissenos kegyelmet kapott, *Leó diakónus* 125. o. szerint Mesonyktes volt az a „fiatal anatólikoni”, aki 971. április 13-án elsőként mászta meg Preszláv falát I. Ioannes ruszok elleni hadjáratán.

Bardas Sklerost, aki folytatta a lázadást, Nikephoros Phokas is csatlakozott hozzá. A veterán lázadó a Bujidáktól kért támogatást, és alighanem örmény és grúz segítséget is tudott szerezni.¹²⁰ De a meghosszabbított küzdelem már nem tartogatott újabb fordulatokat: a császárok hajlandóak voltak egyezkedni, amit Skleros, akit kora és a fogság is megviselt (látása megromlott), elfogadott. II. Basileios bocsánatot adott neki és híveinek, és kuropalatesi ranggal tüntette ki, tekintélyes jövedelemmel járó birtokokat adományozott neki; a „ferdenyakú” Nikephoros is bocsánatot nyert. Bardas Skleros végül 989. szeptember 11-én levetette a biborszínű csizmát. Leon Phokas viszont még folytatta az ellenállást Antiochiában örmények és muszlimok támogatásával, de végül a város lakossága négy napos harc után 989. november 3-án rábírta, hogy adja fel. A császár Michael Burtzest küldte a városba a lázadóért, akit aztán Dorylaionba száműztek.¹²¹

II. Basileios végül a birodalom vitathatatlan ura lett, azonban a polgárháborúk nem maradtak következmények nélkül. A hagyományos thema-seregek ideje lejárt – tulajdonképpen már II. Nikephoros reformjai és az arab támadások megszűnése is aláásták ezt a hadszervezetet. Az arab támadások következtében jött létre ez az intézmény, melyben a katonai és polgári igazgatás összefonódott, mint Bölcs Leó írta még a század elején: „A hadvezér (strategos) olyan személy, akinek a császár után mindenkinél nagyobb hatalma van az alatta levő egész tartomány fölött... az alája rendelt katonai körzet teljhatalmú parancsnoka.... Reá van ruházva tartományának kormányzása, mind katonai, mind pedig magán- és közösségi vonatkozásban...”¹²² A II. Nikephoros halála után készült *De velitatione* szerzője viszont már arról írt, hogy a katonákat adószedők és a thema-bírók zaklatják, holott csak a strategos ítélkezhet a katonák ügyeiben, a bírónak együtt kell vele működnie.¹²³ Vagyis ebben az időszakban a régi rend már változóban volt, és a tartományok igazgatása egyre inkább polgári tisztviselők kezébe került. Az arab támadások megszűnése (az utolsó hullámot Szaif ad-Daula portyái jelentették) pedig azzal járt, hogy a katonai állítás hagyományos módja, a tartományi felkelés (a stratiotesek küldése) a határvidéket leszámítva, szükségtelenné vált.¹²⁴ A polgárháborúk után főleg nem volt már szükség ilyen potenciális veszélyforrásokra. Nem is született újabb törvénykezés a hagyományos katonabirtok védelméről a császár uralkodása idején.¹²⁵ Kisázsia nyugati ré-

¹²⁰ *Seibt* 55. o. szerint jún. 9-én Larissából írt Bagdadba.

¹²¹ PO 23. 426–428. o.; *Skylitzes* II. 182. o.; *Zonaras* 53. o.; a *Chronographia* 39–43. o. szerint ez az utolsó lázadás nyártól őszig tartott. *Asolik* 190–191. o. szerint keleten Derzeneben és Taronban még Phokas egy örmény híve folytatta a harcot addig, míg a császári csapatok le nem verték Bagarič mezején, valószínűleg 990-ben (az örmény időszámítás 439. évében: 990/991).

¹²² A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. (A bevezető tanulmányt írta *Rázsó Gyula.*) Budapest, 1974. 106–107. o.

¹²³ *Dennis* 217. o.

¹²⁴ Ennek következményeiről írt a X. század végén – valószínűleg II. Basileios számára készült – értekezés, a *De re militari* szerzője, mikor arra figyelmeztetett, hogy ha a katonák sokáig tétlenül otthon maradnak és nem gyakorlatoznak, nem vonulnak hadjáratra, akkor idővel a parasztok és vásározók életmódjára szoknak rá, eladják felszerelésüket és lovaikat; viszont az ellenséggel szomszédos határvidéken élők a folytonos harcban megőrzik vitézségüket, lásd: *Dennis* 319–321. o. Egyébként már a X. század elején gyakran megtörtént, hogy a külföldi hadjáratokra nem személyes szolgálatot, hanem készpénzfizetést és lovak beszolgáltatását követelte a kormányzat a stratiotesektől: *Biborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása.* (A görög szövegeket fordította *Moravcsik Gyula.*) Budapest, 2003. 257. o.

¹²⁵ A katonai birtokokat védő törvényekhez lásd: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. (Szerk. *Sz. Jónás Ilona.*) Budapest, 1971. 33–34. o. és *McGeer: The Land Legislation...* 68–89., 97–101., 104–108. o.

szén a század folyamán a tartományi stratiotesek harmada vagy akár fele is függő paraszti – paroikos – sorba jutott a nagybirtokok nyomása miatt. Bár a határvidéken megmaradtak a thema-csapatok, de a seregek zöme ezután hivatásos zsoldos csapatokból állt, a themák katonái is inkább a tagmák hivatásos állományába kerültek át. A császár csökkentette a keleti haderő fontosságát, a themákból csak az elit katonaságot használta fel és megnövelte a külföldi zsoldosok arányát.¹²⁶ II. Basileios magának tartotta fenn ezután a seregek irányítását és a keleti hódító hadjáratokat nem indította újra, habár ezek a Fátimidák miatt amúgy is megnehezedtek volna. Még egy olyan esemény, mint a jeruzsálemi Szent Sír lerombolása 1009-ban sem váltott ki belőle érdeklődést, bár ez a két előző katonacsászárnak a legjobb háborús okot jelentette volna.¹²⁷ Inkább a bolgárok elleni harcokra koncentrált és 1018-ra sikerült is bekebeleznie országukat – bár ezt is inkább az uralkodó család kihalása révén, nem valamilyen „totális háború” által. Ezzel mellesleg kiegyensúlyozottabbá tette birodalmát, hiszen eddig az ázsiai rész jóval nagyobb volt területileg és népesség szerint is. Az itteni harcokat maga irányította és szemmel tartotta arisztokrata alvezéreit, nem hagyta, hogy valamelyikük túl nagy befolyásra tegyen szert a seregben. Nem követte elődei gyakorlatát, hogy valamely arisztokrata család tagjának adja a főparancsnoki tisztséget.¹²⁸ A régi befolyásos arisztokratákat a háttérbe szorította, főleg a Phokasokat és a Maleinosokat, viszont a később nagy karriert befutó családok felemelkedése is uralma alatt indult meg, mint a Komnenosoké, a Dalassenosoké.¹²⁹ Kulturális téren is volt következménye ennek az időszaknak: „... aligha volt véletlen egybeesés, hogy az az egyedüli korszak, amikor kialakult a keresztény kultúra pozitív részét képező hadviselés-elmélet (ez persze magában foglalta a hitetlenek elleni korlátlan háború ideológiáját is), éppen a birodalom legnagyobb arányú terjeszkedésének idejére esett, a tartományi nagybirtokos réteg ugyancsak ebben a korszakban állt az állam hadseregeinek élére, s vált bennük hangadóvá... II. Nikephorosnak a hadviselésről új erkölcsi szemlélet kialakítására tett erőfeszítései olyan kísérletet képviselnek, amely megpróbálta legitimizálni a harcos és a határvidék, valamint a (fő)városi politikai vezető réteggel, s a határvidékiek szemében annak római-hellenisztikus (még ha keresztény köntöst is öltött) irodalmi kultúrájával szembenálló, nagybirtokos klánok ideológiáját... Amennyiben... az ő meg a keleti harcos nagyurak nézetei eluralkodtak volna, az általunk ismert bizánci kultúra a 10. századot követően nagymértékben átalakult volna.”¹³⁰

¹²⁶ *Cheyne, Jean-Claude: Basil II. and Asia Minor.* In: *Byzantium in the year 1000.* (Ed. *Paul Magdalino.*) London–Boston, 2003. (A továbbiakban: *Cheyne*) 83–85. o.; *Fine, John V. A.: Basil II. and the Decline of the Theme System.* *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europaensia*, I (1989). 44–47. o.

¹²⁷ *Skylitzes* II. 186. o.

¹²⁸ Aristakes az 1022-es lázadás előzményeként említi, hogy a tisztségeiktől megfosztott előkelők, akik üvöltöttek, mint a ketrecbe zárt oroszlánok, a császár grúz hadjárata idején alkalmasnak találták az időt a megmozdulásra. A hosszas bolgár hadjáratok a polgárháború katonai következményére mutatnak rá: a politikailag megbízhatatlan elemektől megtisztított hadsereg kevésbé volt félelmetes, mint II. Nikephoros és I. Ioannes idején. De azért nem árt tudni, hogy II. Basileios nem is törekedett úgy a hódításokra, mint elődei, inkább csak kihasználta a kedvező helyzeteket. *Shepard, Jonathan: Emperors and Expansionism.* From Rome to Middle Byzantium. In: *Medieval Frontiers: Concepts and Practices.* (Ed. *David Abulafia and Nora Berend.*) Burlington, 2002. 74. o.

¹²⁹ *Cheyne* 88–96. o.

¹³⁰ *Haldon: „Vér és tinta”* 399–400. o.

Külpolitikai vonatkozásban a magyar történelemre is volt közvetett hatása az eseményeknek: a bizánci kereszténység visszaszorulása Géza fejedelem 973-as döntésével még nem volt egyértelmű. Ekkor a bizánci hatalom még a déli határoknál állt, és ezért direkt módon is támogathatta volna meglevő pozícióit, csak hogy a polgárháborús időszakban a bolgár területek elvesztésével ez a lehetőség megszűnt. Egy későbbi görög forrás így írt: „És midőn keletről, északról és délről számos nép tört elő, attól kezdve már sok lázongás és pusztítás zúdult a görögök birodalmára..., hogy ezt a peon népet nem tudták hamarjában megerősíteni a keresztény hitben, mivel saját nyelvükön írott könyveik nem voltak. Látván a görögöknek számukra kedvező elerőtlenedését, a latinok a peonokat, akiket ugroknak mondanak..., Rómából felkerekedvén, könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették.”¹³¹ A hosszas belviszály nélkül valószínűleg erősebb bizánci hatással számolhatnánk a korai Magyarországon. Végül, de nem utolsósorban, mivel a varég seregélyhadért cserébe elküldött Anna hercegnőt nem adhatták egy pogányhoz, így Vlagyimírnak meg kellett keresztelkednie népével együtt és egyházat szerveznie. Így Oroszország keresztény hitre térése volt a legmaradandóbb, máig ható következménye a bizánci polgárháborúnak.

¹³¹ A honfoglalás korának írott forrásai. (Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula.) Szeged, 1995. 178–179. o.

Márton Tóšér

SOLDIER EMPERORS AND WAR LORDS

The Era of Byzantine Conquests and Civil Wars

Summary

Events of the 10th century Byzantine military history are truly worth studying, for not only can we use the sources writing about frequent campaigns but the related military treatises as well. Some of the latter, for example *De velitatione* or *Praecepta militaria* were written by actual officers, summing up the practice of the time. Using these writings and the sources describing the events gives an opportunity to study Byzantine warfare in detail. The abovementioned treatises point out one more thing: the dynamic expansion of the empire against the weak Muslim adversary, the leader of which was the commander then emperor Nikephoros Phokas. The expansionism was not without consequences to Byzantine army organization and internal politics. The traditional theme system changed gradually: without any external threat and with the conquests becoming regular things, insurgent soldiers of the provinces lost importance to mercenary army. The unprecedented militarization earlier turned a considerable part of human and financial resources to warfare, leading the empire to grave internal tensions. The successful wars, however, increased the prestige of not the emperors, who did not lead campaigns in the greatest part of the 10th century, but of the military aristocracy. This trend helped Nikephoros II rise to the throne and lead finally to the ever spreading view that reckoned the leader of the army as the emperor. This is why the legitimate ruler Basileios II had to fight with the aristocrat commanders aiming for the throne twice (976–979, 987–989). These civil wars sealed the fate of the theme system and determined the emperor's policy against the aristocrats. Most likely the expansionism fell victim too, for the emperor tried to hold his positions in the east, and new conquest took place only in those areas (the Balkans, Armenian lands) where it could be carried out easily. Events of the period generated not only internal and military consequences: Russia's conversion to Christianity can be linked to the fights of the civil war, and no doubt Hungary's shift within the Christian religion was also influenced by them.

Márton Tóšér

EMPEREURS MILITAIRES ET GENERAUX

Époque des conquêtes et des guerres civiles byzantines

Résumée

Dans l'histoire militaire de la Byzance, les événements du 10e siècle méritent particulièrement d'être étudiés, puisque nous pouvons exploiter non seulement les sources descriptives des campagnes fréquentes, mais également les traités militaires rattachés. Parmi ces derniers, plusieurs, notamment *De velitatione* ou *Praecepta militaria*, furent écrits par des officiers et résument la pratique d'époque. Ces ouvrages et les sources qui présentent les événements permettent de découvrir en détail l'art militaire byzantin de l'époque. Toutefois les traités mentionnés ci-avant relèvent également l'expansion intense de l'empire contre l'adversaire arabe affaibli sous la direction du général et puis empereur Nicéphore Phokas. La politique d'expansion eut des conséquences sur l'organisation militaire et la politique intérieure byzantines. Les thèmes traditionnels se transformèrent progressivement: puisque la menace extérieure cessa et les campagnes d'expansion devinrent régulières, l'armée d'insurrection des provinces fut reléguée au second plan

et le rôle des forces mercenaires devint plus important. La militarisation d'une envergure sans précédent consacra une grande partie des ressources humaines et matérielles à des fins militaires, ce qui provoqua des tensions internes graves. Toutefois les guerres remportées augmentèrent le prestige de l'aristocratie militaire qui les commandaient au détriment de celui des empereurs qui ne conduisaient pas de campagne pendant une grande partie du 10e siècle. C'est à l'issue de ce processus que Nicéphore II accéda au trône et le commandant de l'armée finit par être considéré comme empereur. Ainsi Basileus II, le souverain légitime devait se battre à deux reprises (976–979, 987–989) contre les généraux aristocrates qui voulaient s'emparer du trône. Ces guerres civiles scellèrent le sort des thèmes et déterminèrent la politique intérieure de l'empereur contre les aristocrates. La politique d'expansion devait être également sacrifiée. A l'Est, l'empereur ne s'efforça que de garder les positions acquises et les conquêtes se poursuivirent uniquement dans les zones plus accessibles, à savoir sur les Balkans et les territoires arméniens. Les conséquences des événements de l'époque ne furent pas uniquement militaires et de politique intérieure. Étant donné que la conversion au christianisme de la Russie avait trait aux guerres civiles, cela devait également influencer sur le changement d'orientation du christianisme hongrois.

Márton Tóser

SOLDATENKAISER UND KRIEGSHERREN

Die Zeit der byzantinischen Eroberungen und der Bürgerkriege

Resümee

In der byzantinischen Militärgeschichte eignen sich die Ereignisse des 10. Jahrhunderts besonders für ein Studium. Wir können nämlich in solch einer Arbeit nicht nur die Quellen verwenden, die die häufigen Feldzüge beschreiben, sondern auch die mit diesen in Zusammenhang stehenden, neu geschriebenen militärischen Abhandlungen. Von diesen Letzteren stammen mehrere, zum Beispiel das *De velitatione* oder die *Praecepta militaria* aus der Feder tatsächlicher Offiziere. Sie fassen die zeitgenössische Praxis zusammen, sodass mit ihrer Hilfe und mit der Verwendung der die Ereignisse vorstellenden Quellen auch die byzantinische Kampfkunst der Zeit detailliert aufgedeckt werden kann. Die erwähnten Abhandlungen weisen jedoch auch auf etwas anderes hin: auf die starke Expansion des Reiches gegenüber dem geschwächten arabischen Gegner, wobei die Führungsfigur bei dieser Expansion Nikephoros Phokas war, zuerst als Feldherr, später als Kaiser. Die Expansionspolitik hatte für die Kriegsorganisation und die Innenpolitik von Byzanz Konsequenzen. Die traditionelle Thema- (Verwaltungs-) Organisation änderte sich schrittweise; mit dem Erlöschen der Drohung von Außen und der regelmäßig werdenden Expansionsfeldzüge wurde das aufständische Soldatentum in den Provinzen in den Hintergrund gedrängt und das Söldnerheer spielte nach und nach eine immer größere Rolle. Die bis dato beispiellose Militarisierung wandte einen beträchtlichen Teil der menschlichen und materiellen Ressourcen für Kriegszwecke auf, was zu schwerwiegenden innenpolitischen Spannungen führte. Die erfolgreichen Kriege erhöhten jedoch das Prestige der diese leitenden militärischen Aristokratie, nicht das der Kaiser, die im Großteil des 10. Jahrhunderts keine Feldzüge führten. Als Folge dessen kam Nikephoros II. an die Macht, und dies führte schließlich dazu, dass immer mehr der Heeresführer als der Kaiser angesehen wurde. Dies ist der Grund dafür, weshalb der legitime Herrscher Basileios II. gleich zweimal (976–979, 987–989) mit aristokratischen Heerführern kämpfen musste, die den Thron erringen wollten. Diese Bürgerkriege besiegelten schließlich das Schicksal der Thema-Organisation und bestimmten die gegen die Aristokraten geführte Innenpolitik des Kaisers. Wahrscheinlich ist auch die Expansionspolitik dem Obigen zum Opfer gefallen: Der Kaiser war nämlich bestrebt, seine errungenen Positionen im Osten zu bewahren, und neue Eroberungen konnten nur dort erfolgen – auf dem Balkan und in den armenischen Gebieten –, wo dies leichter durchführbar war. Die Ereignisse

der Zeit hatten jedoch nicht nur innenpolitische und militärische Folgen, da der Übergang Russlands zum christlichen Glauben mit den Bürgerkriegskämpfen in Verbindung gebracht werden kann, die wohl auch auf die Richtungsänderung des ungarischen Christentums eine Auswirkung hatten.

Мартон Тёшер

ИМПЕРАТОРЫ-ПОЛКОВОДЦЫ И ВОЕННЫЕ ВЕЛЬМОЖИ

Эпоха византийских завоеваний и гражданских войн

Резюме

В византийской военной истории особенно заслуживают изучения события X века, так как в таком исследовании можно использовать не только источники, описывающие частые военные походы, но и подключающиеся к ним вновь написанные военные научные работы. Многие из них, как например, *De vilitatione* или *Praecepta militaria* были написаны действительными офицерами, которые обобщили военную практику того времени, поэтому с их помощью и с использованием источников, показывающих события, можно детально анализировать византийское военное искусство той эпохи. Но упомянутые источники указывают еще и на другое – на энергичную экспансию империи в противовес ослабшему арабскому противнику, главенствующей фигурой которой был Никефорос Фокас, бывший сначала военным полководцем, а затем кайзером. Политика экспансии не прошла бесследно для военной организации и внутренней политики Византии. Традиционная тема-организация постепенно была преобразована – с исчезновением внешней угрозы и превращением в систематические завоевательных военных походов стало отодвигаться на задний план провинциальное повстанческое воинство и все более усиливалась роль наемной армии. Беспрецедентная до сего времени милитаризация обращала на военные цели значительную часть людских и материальных резервов, что вело к серьезной внутривластной напряженности. Однако успешные победные войны повышали престиж военной аристократии, которая ими руководила, а не авторитет кайзеров, которые в большей части X века уже не возглавляли военных походов. В результате таких событий на трон попал Никефорос II, что в конце концов привело к тому, что командующего армией почитали все более в качестве кайзера. Поэтому законному властителю Базилиосу II нужно было дважды помериться силами с аристократами-полководцами, претендовавшими на трон (976–979, 987–989). Эти гражданские войны определили судьбу тема-организации и детерминировали внутреннюю политику кайзера против аристократии. Едва ли не была принесена в жертву также и политика экспансии, ибо кайзер и на востоке стремился к удержанию завоеванных позиций, новые завоевания имели место там, – на Балканах и на армянских территориях – где они были более легко осуществимы. Эти события эпохи были сопряжены не только с внутривластными и военными последствиями, так как с военными действиями гражданской войны связано и принятие христианства на Руси, и это по всей вероятности повлияло и на изменение направления в принятии христианства венграми.